

Deurnese Historische Reeks 7
onder redactie van Ton Spamer

Ton Spamer

Eessens put en de Kawaise loop

*De noordgrens van de heerlijkheid Deurne -
een historisch/geografische en toponymische studie*

© 2009 *durninum*

architectuur - historie - landschap - populatie - religie - toponymie
fonds voor cultuurhistorische publicaties

Eerder verschenen in de Deurnese Historische Reeks:

1. A.P.G. Spamer, Deurne en de Peel in Brons- en IJzertijd, ca. 2000 v.C.- ca. 450 n.C. Het Maas-Aa-gebied van Grave tot Roggel op grond van plaats- en waternamen. Deurne, 1998. (Uitverkocht)
2. A.P.G. Spamer, Toponiemen rond de Peel in de Brons- en IJzertijd, ca. 2000 v.C.- ca. 450 n.C.. Bijna 700 plaats- en waternamen uit Noord-Brabant en Limburg met meer dan 2000 verwijzingen. Deurne, 1998. (Uitverkocht)
3. Pieter Koolen,die bedroefde plagen.... Deurne tijdens de Belgische Opstand 1830-1839. Deurne, 2002. 78 pag. 7,50.
4. Ton Spamer, Vaste grond onder de voeten. Archeologische vondsten ca. 500 v.C. – ca. 1200 n.C. Deurne, 2004. 48 pag. € 6,-
5. Ton Spamer, Waan of werkelijkheid. Willibrord en Bonifatius. Echternach, Deurne en Dokkum. 28 pag. Deurne, 2004.
6. Ton Spamer, Een heden zonder verleden heeft geen toekomst. Bescherming en revitalisatie van de restanten van het Deurnes verleden. (In voorber.)

Over de auteur.

Ton Spamer studeerde geschiedenis in Utrecht en doceerde dit vak aan het Peelland-College te Deurne. Daarnaast was hij vice-voorzitter van de Culturele Raad Deurne, voorzitter van de Openbare Bibliotheek, lid van het hoofdbestuur van de Provinciale Bibliotheek-Centrale, de Provinciale Bibliotheekcommissie en een aantal landelijke besturen en ministeriële commissies.

Hij publiceerde onder andere over Deurne in de Brons- en IJzertijd, de Willibrordusparochie in Deurne van 700-1800 en in Duitsland over het laat-middeleeuwse kleinstedelijk patriciaat. Hij geeft cursussen en lezingen, vertaalt Duitse kunscatalogi en vakliteratuur en vervaardigde examenmateriaal o.a. over historiografie, Nietzsche en La Belle Époque. Ook schreef hij jarenlang een cultuurhistorische column in Omologie. Sinds 1979 is hij recensent voor Duitstalige vakliteratuur op het terrein van geschiedenis en kunst. Publicaties over Deurnese toponiemen 1300-1900 en over tot op heden voortlevend heidendom zijn in voorbereiding. Oprichter/redacteur van “Durninum”, fonds voor cultuurhistorische publicaties over Deurne.

© Niets uit deze uitgave mag worden gekopieerd, gescand of hoe dan ook overgenomen zonder uitdrukkelijke toestemming van de auteur (a.spamer@spamer-dewit.nl) tenzij voor persoonlijk gebruik. Opname van de gehele of gedeeltelijke inhoud in gegevensverzamelingen, databestanden, encyclopedieën en websites is absoluut uitgesloten.

Voorwoord

Bij de bespreking van het definitieve reconstructieplan van de Kawaise Loop bleek dat er bij het Waterschap Aa en Maas niet alleen grote belangstelling was voor de noordgrens van de middeleeuwse heerlijkheid Deurne, maar ook onvoldoende kennis zowel van de feiten als van de historische bronnen.

Dit is geen verwijt. Men kan van gewetensvolle hydrologen en landschapsarchitecten niet verwachten dat ze de meterslange archieven van Deurne kennen of de talloze kaarten die er in het verleden zijn gemaakt naar aanleiding van de conflicten over de Peelgrenzen. Maar als historicus die zich al jaren bezighoudt met het historische landschap en de etymologische achtergrond van de honderden veldnamen in de oude heerlijkheid Deurne wil ik graag aansturen op een verantwoorde reconstructie.

Dat was wel een uitdaging. Want een reconstructie vereist dat men weet wàt er gereconstrueerd moet worden, waar en hoe. Deze beperkte studie wil daarover opheldering verschaffen en dan met name over Eessens Put. Omdat daar vroeger de Kawaise Loop begon kon die niet buiten beschouwing blijven. En vervolgens rees de vraag waar die namen eigenlijk vandaan kwamen. Daardoor kwam ook het toponymisch aspect aan de orde.

Het feit dat aan de uiterste zuidpunt van de Deurnese heerlijkheid de grens ook werd vastgelegd op een put, namelijk de Willibrordusput, maakte het aantrekkelijk om de hele kwestie in een historisch perspectief te plaatsen. Hierbij paste goed, dat beide putten genoemd worden in de grensbeschrijving die de Brabantse hertog in 1325 zegelde en bekrachtigde. Ze zijn dus van respectabele ouderdom en gewichtigheid, voldoende reden om de plaats en de positie van de te reconstrueren noordelijke grensput eens helder te belichten.

Omdat hier een wetenschappelijke reconstructie is bedoeld, is bewust gekozen voor volledige verantwoording van alle genoemde feiten d.m.v. voetnoten. Omdat het lezerspubliek nogal divers zal zijn is geprobeerd vakjargon indien enigszins mogelijk te vermijden.

Een woord van dank is hier op zijn plaats. Zonder Docu-Data-Deurne, de onvoorstelbare gegevensverzameling van Pieter Koolen, en de hulp van Ludo Boeijs en Pierre van de Meulenhof was deze publicatie niet mogelijk geweest.

Deurne, 20 april 2009
Ton Spamer.

EESSENS PUT. Een middeleeuws grenspunt van de heerlijkheid Deurne

1. Oudste vermeldingen.

Achter elk gehucht lag in de middeleeuwen een uitgestrekte gemeenschappelijke open ruimte, die in Brabant meestal werd aangeduid met vroente of -gemeynt- (uit te spreken als: 'gemeent'). In een latere periode werd -heide- de gangbare benaming. Daar ervan uit wordt gegaan dat de heidevelden in de Vroege Middeleeuwen zijn ontstaan door ontbossing, mag worden aangenomen, dat rond Deurne oorspronkelijk uitgebreide bossen lagen. Dat wordt bevestigd door de vele bostoponiemen in de akkers.

Dat betekent overigens niet dat die heidevelden gezien moeten worden als een negatief element in het landschap, want ze hadden een economische betekenis voor de lokale agrarische bedrijfsvoering. Ze dienden als weideplaats voor koeien en schapen. De ingezetenen mochten er turf steken, plaggen, maaien en leem uitgraven voor de huizenbouw. De talrijke vennen deden dienst als rootputten voor het vlas of als visvijver. Er werd honing gewonnen door het plaatsen van bijenkorven. De gemeynten zijn rond 1300 aan de dorpen en steden verkocht door de Brabantse hertogen, die op dat moment geldgebrek hadden. Dit ging gepaard met het vaststellen van de nederzettingsgrenzen, voor Deurne vastgelegd in de 'Vercrijghbrief' van 1-3-1325.

Daarin wordt de noordgrens van de heerlijkheid als volgt beschreven: "(....) voor den Moolenhof daer die Heere van Doerne ook levert ende van daer den gerechten loop opwaerts Eeijssens putte toe, van daer recht toe gaende den Pedel, heijde, vroente ende moere tot den Langen Reijseren (.....)"¹ ofwel: van de Molenhof (G) langs de juiste loop (van de beek de Kawaise Loop) stroomopwaarts tot Eessens Put (H) toe en van daar in rechte lijn door Peel, heide, vroente en moeras tot aan de paal de Lange Rijser (I). De letters zijn overgenomen uit de transcriptie van de totale grensbeschrijving en terug te vinden op de kaart op afbeelding 1.

Hertogelijk vastgelegd of niet, de gemeynt vertegenwoordigde een economische waarde. Dat zag de hertog in, die dat bezit eerst usurpeerde -met als verdediging dat alle woeste gronden tot het wildernisregaal behoorden, d.w.z. de landsheerlijke grondbezittingen- en vervolgens te gelde maakte. Dat zagen ook bewoners van de aangrenzende heerlijkheden in. Voortdurend probeerde men de grenzen te verleggen en terrein van de burens in beslag te nemen. Dat vereiste altijd een verplaatsen van de grenspunten. Als dat palen of stenen waren was dat niet zo moeilijk. Een put leverde meer problemen op, zou men denken. Maar die van Bakel wisten er wel raad op. In 1635 gooiden ze Eessens Put dicht en groeven een nieuwe put, verder naar het zuiden toe op Deurnes grondgebied. Die van Deurne haalden er de schepenen van Vlierden bij om onpartijdige getuigen deze wandaad schriftelijk te laten vastleggen: "*....Ten ernstigen versuecke en(de) requisitie vande Wethouderen der Heerlickheijt Doerne(n) verclaeren wij Peter Jan Bruijstens en(de) Willem Jan Aelberts, schepenen van Vlierden ons metten voors(eide) requiranten getransporteert te hebben ten dage naergenoempt ter plaatsse geheeten den Eessensputte, een van de paelsteeden tusschen Doernen ende Baeckel geleghen over den loep naest Baeckel oft Milhees, welcken putte voers(eid) wij schepenen van Vlierden ende attestanten in desen hebben bevonden geheel gestopt ende met russchen vervult te zijn, Daerenboven (ver)claerden datter eenen nieuwen putte a novo ingestelt en(de) opgeworpen in de gemeijnte van Doerne(n) differenten vanden (voor)s(chreven) Eessensputte wel een(en) schuet weghe....*"²

Getranscribeerd: "Op ernstig verzoek en aanvraag van de wethouders van de heerlijkheid Deurne verklaren wij, Peter Jan Bruijstens en Willem Jan Aelbert, schepenen van Vlierden, dat wij ons met de voornoemde aanvragers op de genoemde dag begeven hebben naar de genoemde plaats, Eessens Put geheten, een van de grenspunten Tussen Deurne en Bakel, gelegen over de beek naar Bakel of Milheez, welke voornoemde put wij, schepenen van Vlierden als getuigen in deze kwestie, bevonden hebben als zijnde geheel dichtgestopt en gevuld met graszoden. Daerenboven verklaarden zij dat er een nieuwe put opnieuw vastgesteld en uitgegraven is in de gemeynt van Deurne, op een andere plaats dan de

¹ D.Th. Enklaar, De gemeene gronden in Noord-Brabant in de middeleeuwen. Utrecht, 1941.

² Deurne, Oud Administratief Archief, inv.nr. VIII-e-14-11 B, d.d. 13-9-1635.

voornoemde Eessens Put en wel een boogschoot ver(der)". M.a.w. die van Bakel hadden simpelweg het grenspunt verplaatst en daarmee de grens naar het zuiden verlegd. Pas in 1654 -19 jaar later- zou er een accord gesloten worden en kwam de put op zijn oorspronkelijke plaats terug.....

De voor Deurne relevante grenspunten zijn op onderstaande kaart uit 1868 aangegeven met de letters zoals vermeld in de tekst hierboven. De spelling van de grenspunten -waarover later meer- dateert uit het document van 1325.

Afb. 1. De noordelijke grenspunten van de heerlijkheid Deurne in 1325 op een kaart uit 1868.

Het accord uit 1654 berustte op oude archiefstukken. Rogier van Leefdael, op dat moment de eerste protestantse heer van Deurne, heeft toen de oude gegevens opnieuw op een kaart aangegeven. Gewetensvol vermeldde hij daarbij:

"Extract uyt die kaerte
 ofte verkrijch brief van
 doerne gesegelt bij den hertog
 van Brabant op den
 20:^{en} januarij a(nn)o 1465"³

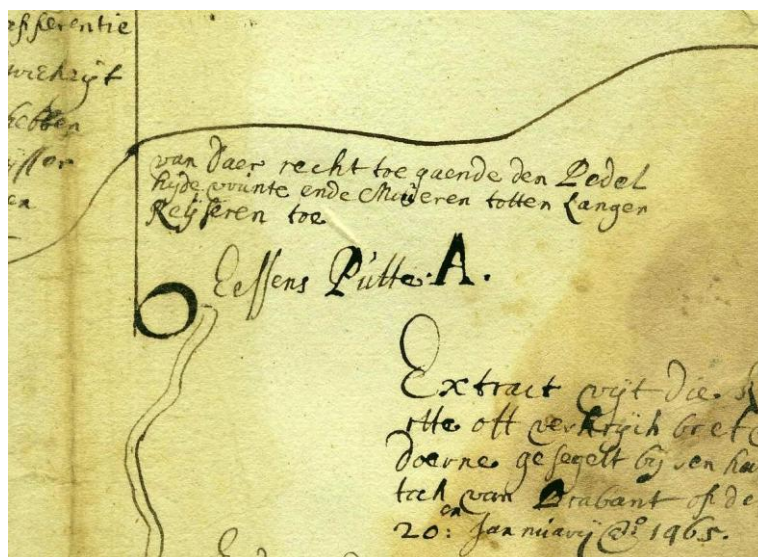

Afb. 2. De vermelding door Rogier van Leefdael uit 1654.

Als basis diende de 2^e Verkrijgbrief van hertog Philips de Goede uit 1465, waarin de oudere uit 1325 was opgenomen.

Van Leefdael herhaalt daaronder letterlijk de tekst over hoe die grens precies liep: "Ende van daer (Molenhof) den gerechten loop (Kawaise Loop) opwaert Eessens Putte toe, van daer recht toegaende den Pedel, Heijde, vrunte, ende Moueren tot den Langen Reijseren toe...".

Om elk misverstand te voorkomen voegt hij er een tekening bij:

Afb. 3. Van Leefdaels beschrijving van de grens vanaf Eessens Put.

Eessens Put is voorgesteld door de dikke zwarte cirkel en aangeduid met de letter A. Vanuit dat cirkeltje loopt een rechte lijn naar boven (de kaart heeft het oosten bovenaan) naar (hier niet zichtbaar) B, waar twee vlekken de Lange Reijser aangeven. De golvende lijn van links naar rechts boven A geeft

³ Deze kaart berust in het Kerkarchief van de Willibrodusparochie in Deurne.

klaarblijkelijk de rand van de Peel aan. Nogmaals herhaalt de auteur hoe de lijn van A naar B behoort te lopen. Wat steeds in het oog gehouden moet worden is het feit dat de lijn van A naar B een grenslijn is, een denkbeeldige lijn derhalve, en geen waterloop.

Omdat er herhaaldelijk door alle belanghebbenden rond de Peel aan elkaars grenzen werd geknabbeld waren er voortdurend conflicten en werden er doorlopend kaarten getekend. Op een aantal daarvan is ook Eessens Put te zien., zoals bijvoorbeeld op een kaart uit 1664.

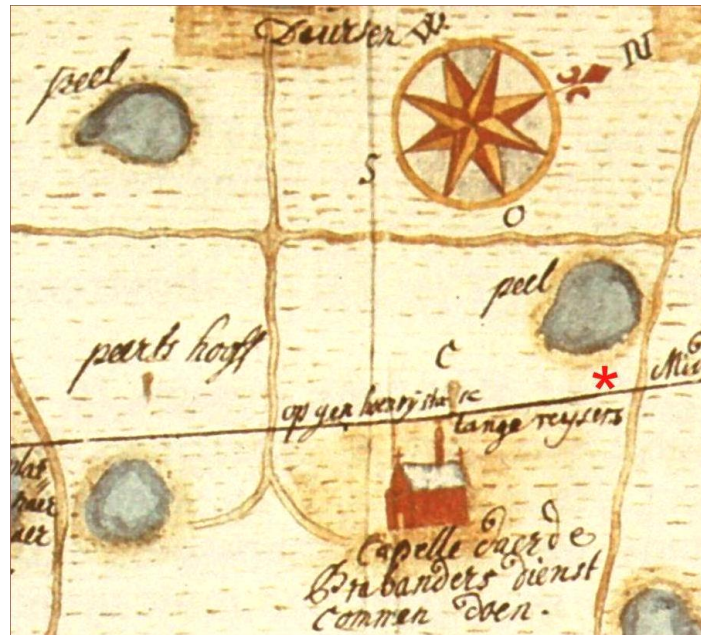

Afb. 4. Detail uit een kaart van 1664.

Op deze kaart ligt het noordoosten bovenaan. De spelling wijkt iets af: Eijsen Puth en Lange Rijzer. De put is fysiek weergegeven. Terwijl de dorpen met Doirne (uitspraak: Doorne) en Baeckel worden aangegeven staat er bij de grenslijn: "Scheijtnie tussen Bakel en Deurne", wat aangeeft hoe vrij men met de spelling omging.

De dikke groene lijn geeft de omranding van de Peel aan. Vanaf Eessens Put loopt de grens als een stippellijn naar de Lange Rijzer en dan nog verder oostwaarts voor hij ombuigt naar het zuiden. Daardoor ligt de "Cappel" waar de katholieke kerken –vanuit hun optiek in het "buitenland"- op deze kaart binnen de heerlijkheid Deurne. Dat geeft aan dat de kaart afkomstig is uit de hoek van Rogier van Leefdael. Hij stond in zijn recht, maar kreeg dat niet want de Staten-Generaal van de Republiek der 7 Verenigde Nederlanden hadden politieke redenen om grensgeschillen op dat moment niet op de spits te drijven. Venray, dat toen deel uitmaakte van de katholiek gebleven Spaanse Nederlanden, beweerde dat die kapel al op hún grondgebied lag, en daar hielden de Deurnese katholieken zich aan.

Dat geschil komt fraai tot uitdrukking als we er een kaart bijnemen die vanuit de Venrayse hoek is geproduceerd. (Afb. 5) Op deze kaart met het west-noord-westen bovenaan geeft het toegevoegde rode sterretje de Lange Reijzers aan. De dunne zwarte lijn daar meteen onder van links naar rechts is de grens tussen Brabant en Gelre. De kapel met het onderschrift "Capelle daer de brabanters dienst commen doen." ligt nu wél op buitenlands grondgebied. De dubbele lichtbruine lijnen zijn paden. Opmerkelijk is de spelling van Deurne: *Deursen* (aan de bovenrand). Wat nu nog altijd de Paardekop heet wordt op deze kaart *peerts hooft* genoemd.

Afb. 5. Limburgse kaart uit 1650.

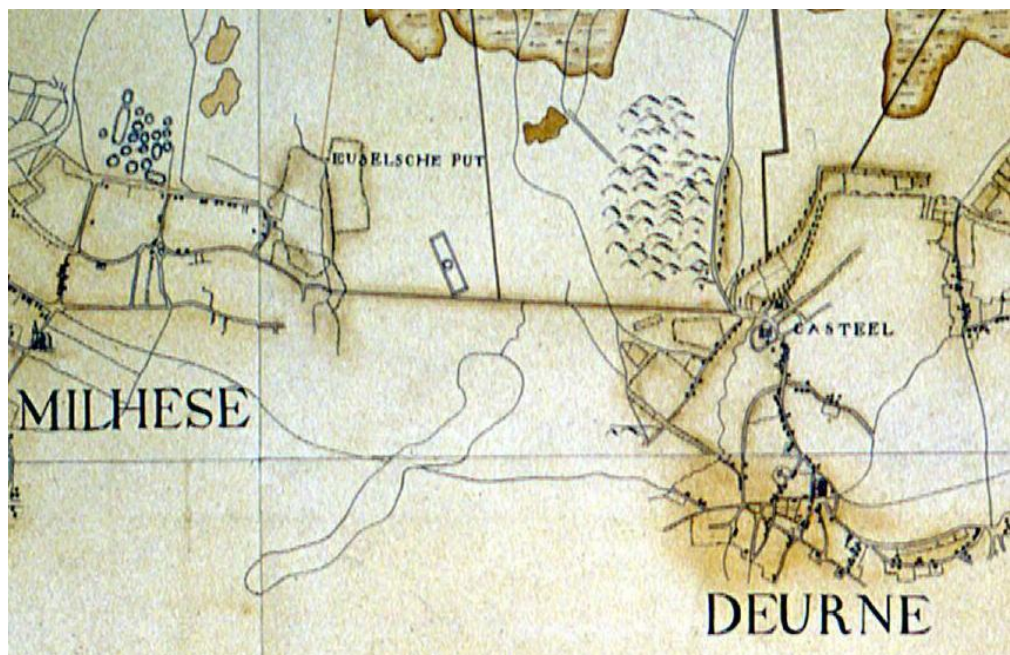
Kaarten werden van weerskanten gemaakt en het is zowel vermakelijk als leerzaam om ze met elkaar te vergelijken.....

De zg. Limietscheidingen zijn doorlopend een bron van ruzie geweest. Dat eindigde voor Deurne pas toen in 1713 bij de Vrede van Utrecht Opper-Gelre aan Pruisen werd toegewezen, nadat het eerst tot de Habsburgse bezittingen in de Zuidelijke Nederlanden had behoord. De grens werd vastgelegd in het Tractaet van Venlo in 1716. De Staten-Generaal wilden nu wél een exacte vaststelling van de grens en die werd vastgelegd waar Venray die altijd al gelegd had. Van 1713 tot 1813 grensde Deurne daardoor aan het koninkrijk Pruisen. Het heeft ons alles bij elkaar nogal wat beschrijvingen en kaarten opgeleverd! Die grens is op dit moment nog altijd de grens tussen Deurne en Venray en tussen Brabant en Limburg

Afb. 6. Draak, Peelkaart uit 1716

Die nieuwe grens werd uiteraard ook weer op kaarten vastgelegd. Een fraai exemplaar is die van Hendrick Draak uit 1716.⁴

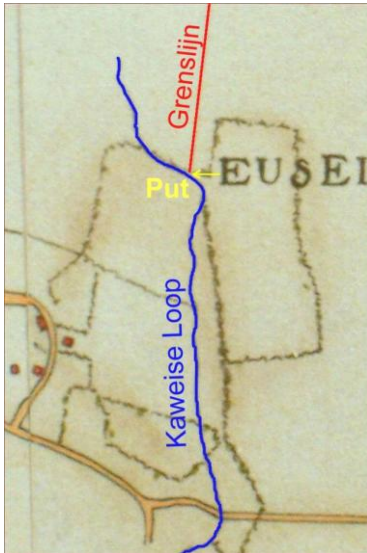
Draak wilde vooral de bijzonderheden van dit gebied belichten. Het onderschrift luidt: "Caerten

⁴ Deze kaart is aanwezig op het Gemeentehuis van Deurne en gefotografeerd door ir. L. Boeije te Deurne.

in het groot van de pael steeden in den peel alwaer men iets remerkabels gevonden heeft." Het ging hem dus allereerst om de plaatsen waar de limietpalen staan. Omdat hij met name aan de Brabantse kant de dorpen met hun voornaamste paden en wegen erbij tekende, verschaft hij nogal wat informatie over de toenmalige situatie. En uiteraard is daar ook Eessens Put bij.

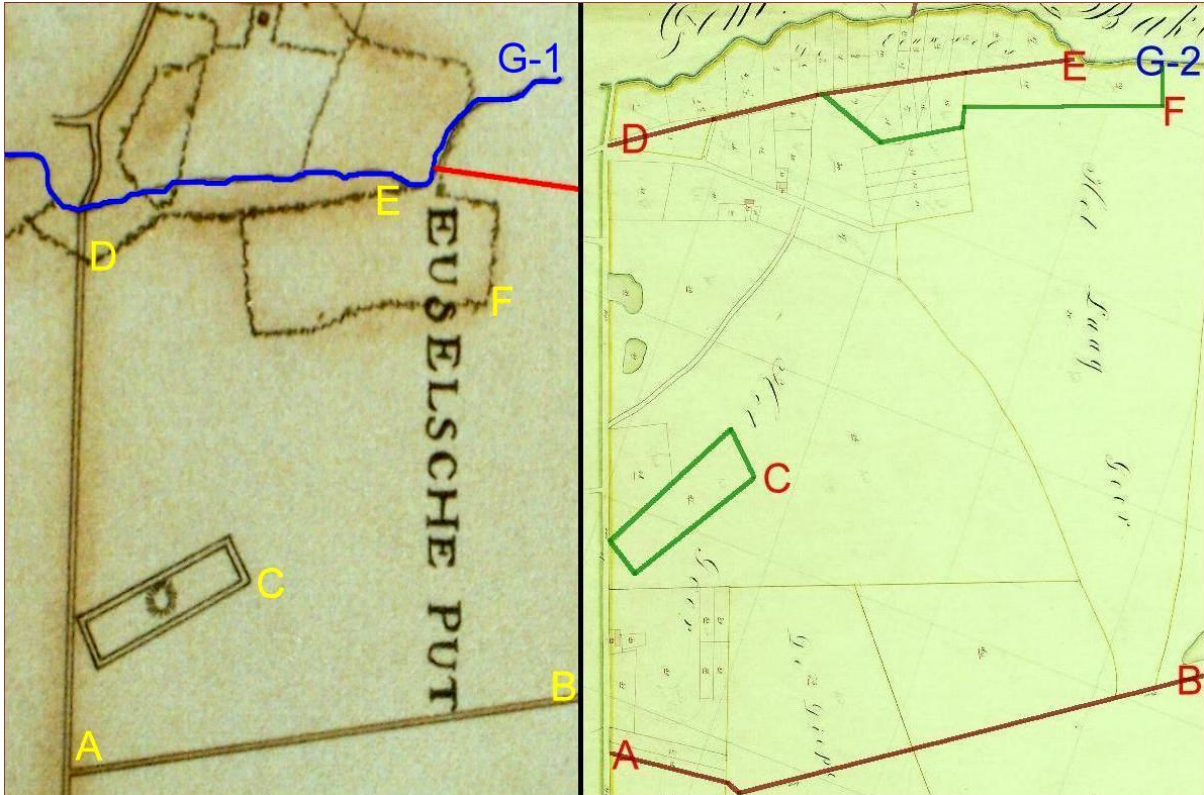
De kaart -met het oosten bovenaan- laat duidelijk zien dat Eessens Put ten oosten van de weg van Deurne naar Milheeze lag op een plek waar een knik in de Kaweise Loop lijkt te zitten. (Afb. 6)

Afb. 7. 1716 Kaweise Loop

Bekijken we de zaak wat gedetailleerder (afb. 7) dan blijkt dat de grenslijn (hier met rood overtrokken) niet in het rechte verlengde van de Kaweise Loop ligt. Hier is letterlijk geïllustreerd dat op een bepaalde plaats niet langer de Loop de grens aangaf maar dat ergens een rechte lijn verder ging, exact zoals de Verrijgbrief van 1325 dat beschreef. Op de plaats waar die rechte lijn begint moet Eessens Put gelegen hebben, en Draak geeft dat dan ook met zoveel woorden aan. Daarmee is de locatie van de put al een stuk duidelijker geworden.

Een vergelijking van Draaks kaart (nu met het noorden bovenaan) met de eerste Kadasterkaart van 1832 (Afb. 8) leert ons het volgende: A-B is een pad dat in oostelijke richting aftakt van de weg naar Milheeze. C is een eendekooi. D-E is een pad langs het eerste stuk van de Kaweise Loop. F is de hoek van een ontginning. G-1 is een waterloopje dat bij Verhees wel zichtbaar is maar op de kadasterkaart niet. Die laatste geeft echter wel met G-2 de toekomstige loop naar de Lange Reijsen weer. Voorlopig lijkt E in 1832 de plaats aan te geven van Eessens Put. Bij Verhees staat er dat met zoveel woorden bij. Op de kadasterkaart is dat het scheidingspunt van de natuurlijke en de rechte grenslijn.

Afb. 8. Links de kaart van Draak uit 1716, rechts de kadasterkaart uit 1832. Op beide kaarten zijn enkele lijnen in kleur verduidelijkt, maar niet veranderd.

Hendrik Verhees (1744-1813) was een bekend landmeter, van tijd tot tijd architect en aannemer, maar bovenal waterstaatkundige en cartograaf. Zijn kaarten zijn gewoonlijk zeer nauwkeurig. De genie-officier en cartograaf baron C.R.T. Krayenhoff maakte later dankbaar gebruik van Verhees' werk voor het samenstellen van zijn Choro-topografische kaart van het Koninkrijk Holland. De kaart van afb. 9 laat duidelijk zien dat Eessens Put, hier vermeld als Enschijsde of Boose put het begin van de Kaweise Loop aangeeft. De gestippelde lijn geeft de gemeentegrens aan, die naar de paal Lange Reijser loopt.

Afb. 9. Eessens put op de kaart van Hendrik Verhees uit 1797.

2. De exacte locatie.

Helaas zijn localiseringen dikwijls niet zo eenvoudig als ze lijken. In de Verkrijgbrief van 1325 heet het zo simpel de "*gerechten loop opwaerts Eeijsens putte toe*". Maar de conclusie dat de loop, i.c. de Kaweise Loop rechtstreeks uit Eessens Put kwam lijkt voorbarig als we twee teksten uit 1631 eens nader bekijken: "*ter plaetschen genoempt den Eessensputte ontrent een roije (roede) over den loop oft grave naest (naar) Bakel gelegen*" en "*ter plaetschen genoempt aen't Goor, alwaer ontrent een roije over den loop is gelegen Eeijsensputte*"⁵

Het wordt in het zelfde jaar nog nader gepreciseerd: "*....dat het puttien of rondt cuijken staende ontrent vijff treijen (stappen) buijten den loop naest (naar) Melis (Milheeze), ofte Baeckel lopende boven ende teijnen (ten einde of tegen) het Eusselvelt nu toebehoorende Jan Gevers van Doerne, is genaempt ende geheeten den Eessensputte....*"

Aangenomen dat hier de Bossche roede is bedoeld lag de put dus 5,75 m. ten noorden van de Kaweise Loop. De Rijnlandse roede was korter, nl. 3,70 m., wat iets meer overeenkomt met vijf stappen. Er was dus een kleine afstand tussen Loop en put. De ruzie tussen Bakel/Milheeze en Deurne in 1635 bleek te gaan over het verplaatsen van de put. We zagen hiervoor al dat de schepenen van Vlierden: "*....daerenboven (ver)claerden datter eenen nieuwen putte a novo ingestelt en(de) opgeworpen in de gemeijnte van Doerne(n) differenten vanden (anders dan) (voor)s(chreven) Eessensputte wel een(en) schuet (schot) weghs*"

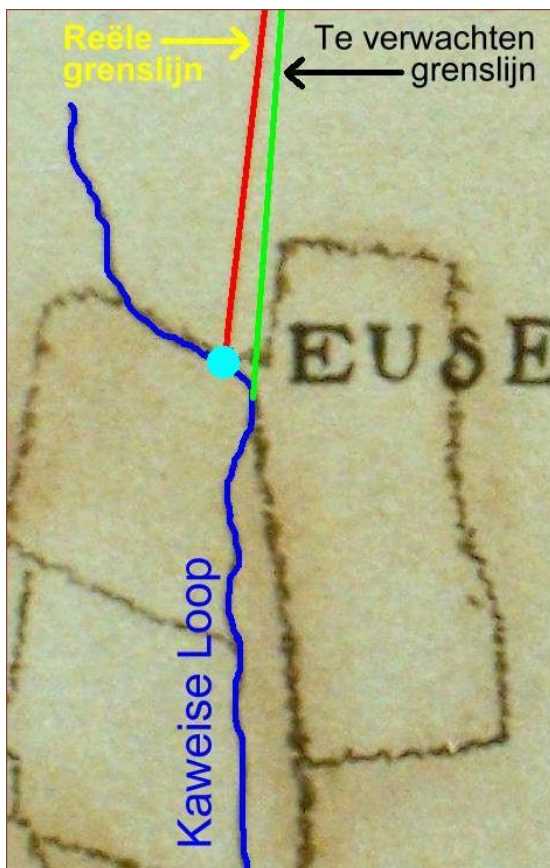
⁵ Oud Administratief Archief Deurne, 1631, (RHC-E toeg.nr. 3181) Inv.nr. 242.

Later in dat jaar heet het: "Eessensputte bij attentaet oft ontijde gevuldt als oock een mijte hopen en een nieuwen put in de ghemente van Doerne ghegraven wel een schoedt wechs doerenwaerts (in de richting van Deurne)"

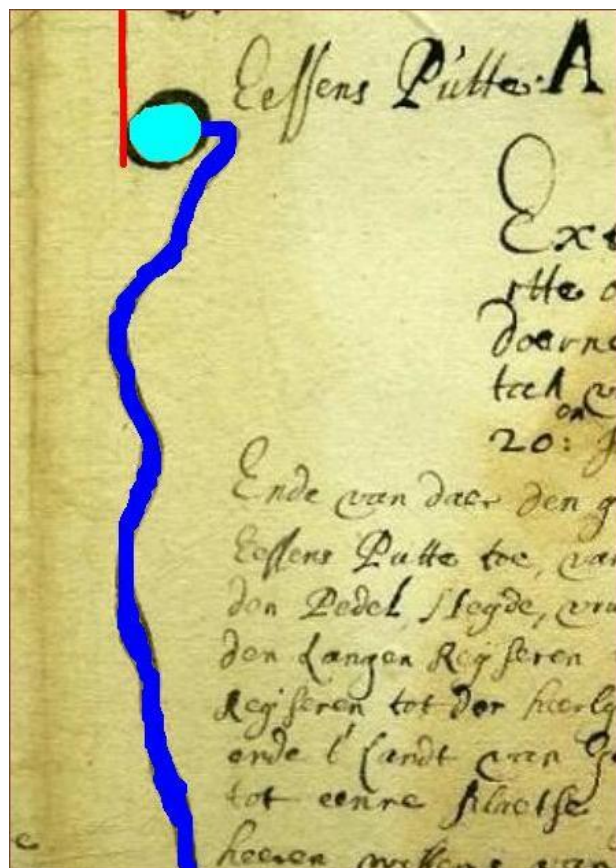
Hoever is dat: een "schuët weghs" of een "schoedt wechs"? Als hier een boogshot is bedoeld, dan komen we op een behoorlijke afstand uit. In de 13^e eeuw kon met een gewone boog al ongeveer 200 m. worden geschoten. In de 17^e eeuw werden die bogen niet meer gebruikt, maar de afstand zal eerder groter dan kleiner geworden zijn in die periode. Wat er in 1635 dus gebeurde was, dat die van Bakel - na de oude put te hebben dichtgegooid- een nieuwe put hebben gegraven, een paar honderd meter zuidelijker dan de oude put en de Kawaise Loop, daarmee de grens een stuk opschuivend om zodoende een flink stuk terrein te winnen. Uiteindelijk wordt -zoals hierboven aangegeven- in 1654 besloten "dat sonder prejuditie (nadeel) van deselve (van de Deurnenaren) **den Eessens put** boven den Bouman ende den loop soo voorszegd is **zal worden gestooken in den loope aldaar....**". D.w. z dat de put weer op zijn oude plaats terecht kwam. De kaart van Verhees geeft derhalve de juiste plaats aan.

Het kan nog exacter..

De kaart van 1716 van Draak komt namelijk nauwkeurig overeen met Rogier van Leeftael een halve eeuw eerder tekende. Op beide kaarten ligt het oosten bovenaan. De kleur is toegevoegd,

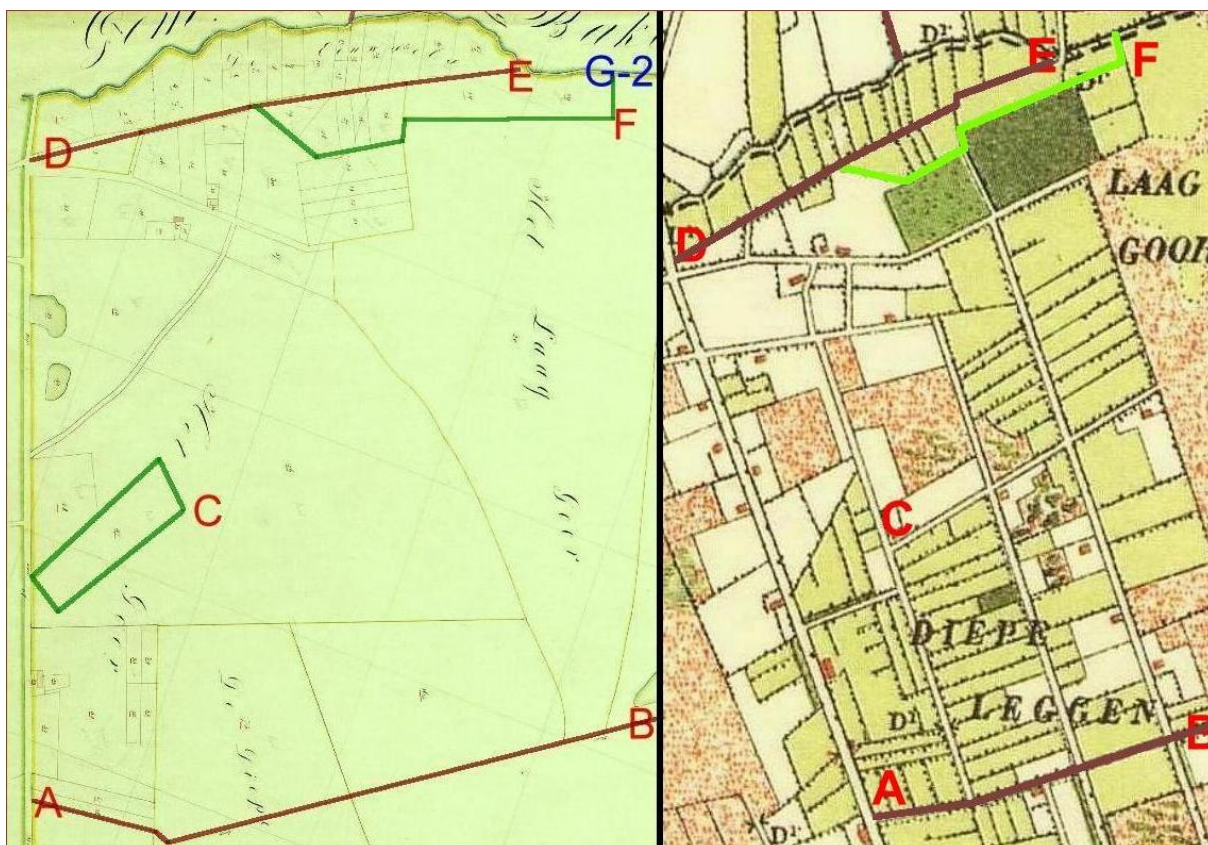
Afb. 10. Put en Loop volgens Draak 1716

Afb. 11. Put en Loop volgens Van Leeftael ca. 1650

De grens loopt op beide kaarten niet, zoals normaal zou zijn, vanuit de beek rechtdoor naar de Lange Reijser, maar vanuit de put, pas na de bocht. De plaats waar de grenslijn de beek raakt moet derhalve de juiste locatie van Eessens Put zijn.

Is die op nieuwere kaarten ook zo precies te localiseren? Een vergelijking tussen de Kadasterkaart 1832 (gebruikt in afb. 8) met de Topografische Kaart van 1892, beide met het noorden bovenaan, laat zien dat dat geen problemen oplevert (afb. 12):

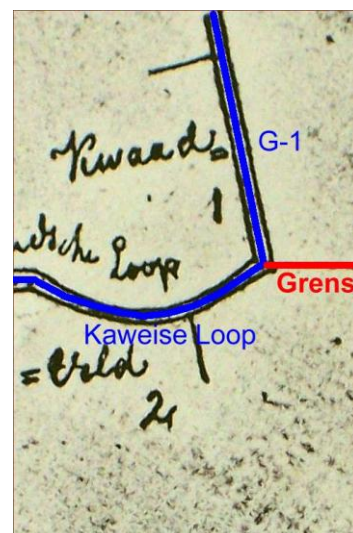

Afb. 12. De kaarten van 1832 en 1892

De punten A t/m F zijn nog steeds te herkennen in het landschap.

Een opmerkelijke kaart (afb. 13) levert ons nu het jaar 1818, met het noorden bovenaan. De aangegeven grenslijn is voor de duidelijkheid met rood overtrokken. De Kawaise Loop is er nog, de grenslijn naar de oostelijk gelegen Lange Reijser ook en het toevoerloopje G-1 blijkt inmiddels een volwassen sloot te zijn geworden.

Maar Eessens Put is verdwenen. Kennelijk was er vanaf die situatie geen behoefte meer aan Eessens Put. Wellicht zal een betere afwatering de reden zijn geweest. Hierna zullen we de put op geen enkele kaart meer tegenkomen, ook al was de waterloop naar de Lange Reijser er in 1818 nog niet. Het graven daarvan kan overigens nog wat nader gepreciseerd worden. Wat op de Kadasterkaart van 1832 (zie afb. 12) lange tijd voor een gegraven waterloop oostelijk van de voormalige Eessens Put is aangezien, blijkt bij nadere beschouwing ook gewoon de met kleur aangegeven grenslijn te kunnen zijn. Dit vermoeden wordt versterkt doordat de gegraven loop er in 1828 in elk geval nog niet was.

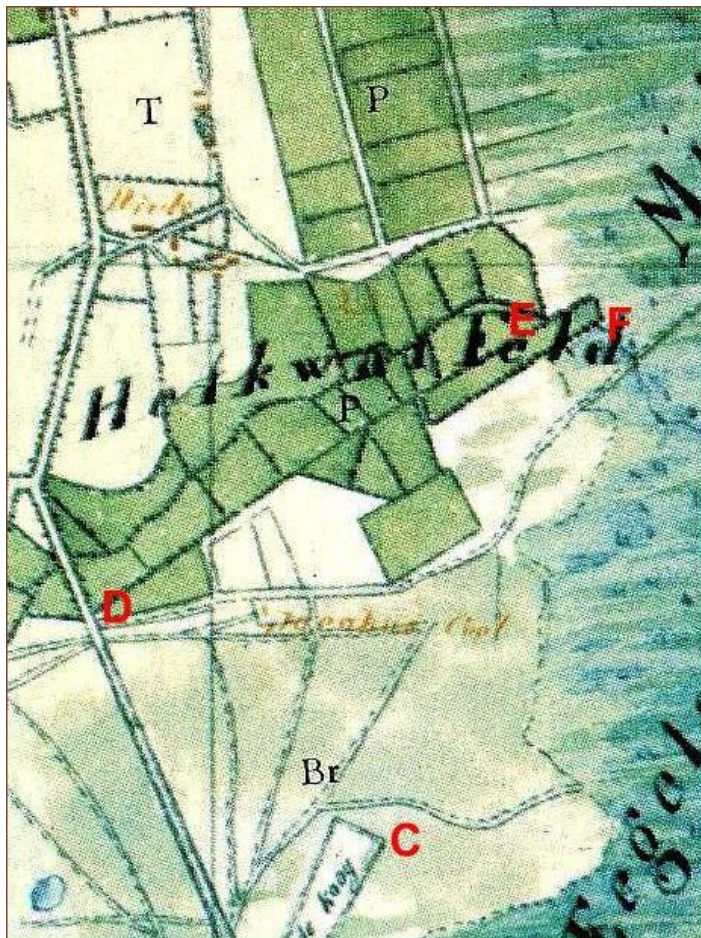
Afb. 13. Grenskaart uit 1818

Kolonel Jean Joseph Tranchot was een Franse militaire landmeter die met zijn ploeg tussen 1801 en 1814 de door Frankrijk in 1794 geannexeerde gebieden links van de Rijn in kaart moesten brengen. Daar hoorde ook het voormalige Pruisisch Opper-Gelre toe, waarvan Venray de meest westelijke punt vormde. Om er zeker van te zijn dat elk stukje Venrays grondgebied werd opgemeten gingen de landmeters nog een stukje Staats-Brabant in en daaraan hebben wij te danken dat Deurne en Milheeze toen ook nog net in kaart zijn gebracht. Napoleon stelde hoge eisen aan zijn militaire kaarten en daarom kunnen we ze rustig als wetenschappelijke kaarten aanmerken. De Limburgse kaarten dateren uit de periode 1801-1807. De meest westelijke zijn -naar we mogen aannemen- het jongst. De topografische

opnamen werden van 1815 tot 1828 in opdracht van Pruisen voortgezet door Karl von Müffling. Die heeft een aantal gegevens op de kaarten aangevuld. Ze zijn te herkennen door de met rood aangegeven extra tekst. De kaart van Milheeze vertoont die rode bijschriften (niet te verwarren met de rode letters C, D, E en F die de auteur er in afb. 14 op heeft geplaatst). Aangezien hier de verlenging van de Kaweise Loop tot aan de Lange Reijser er niet is bijgetekend, mogen we ervan uitgaan dat dat werk in 1828 bij het afsluiten van de kaart nog niet was gedaan.

Onderstaande Tranchotkaart ⁶ toont overigens een mooi beeld. De beemden langs de loop zijn aangeduid met de letter P, afkorting voor -pré- (weiland en vochtige weiden). Het toevoerloopje G-1 is hier niet te zien, andere herkenningspunten wel. Een interessante aanduiding is "Het kwad-Feld". Op afb. 13 waren we dat ook al tegengekomen in de vorm "Kwaadveld".

Volksetymologie brengt het woord 'kwat' in verband met 'kwaad' in de betekenis van slecht. Ook de Nederlandse toponymische woorden- boeken komen niet verder dan deze uitleg. Maar er is gelukkig

een wetenschappelijk verklaring voor te geven. In 1429 is er sprake van "*quaden gelegen te Deurne op Brugge*".⁷ Een paar jaar later lezen we: "... verkocht aan Jan van Amstel een/vijfde deel in de quaden gelijk wijlen Gherits Vondervoert liggende had te Bakel".⁸ Het is nauwelijks aan te nemen dat Jan van Amstel, niet bepaald de armste grootgrondbezitter in die tijd, moeite zou doen om slechte grond aan te kopen. Bahlow⁹ heeft gewezen op de betekenis 'moerassig land, land dat regelmatig overstroomt', wat bijvoorbeeld nog terugkeert in ons woord 'wad' (vgl. -kwad- naast -wad- met -kwel- naast -wel-) en de Duitse plaatsnamen Quadrath en Quedlinburg. Merkwaardig genoeg geeft Van Berkel/Samplonius¹⁰ bij de plaats Wadenhoijen wel als verklaring: "*germ. *-wado- betekent poel, doorwaadbare plaats*". Dat past dan prachtig, want waar de weg van Deurne naar Milheeze de Kaweise Loop kruiste lag vóór er een brug kwam een voorde, een doorwaadbare plaats.

Afb. 14. De Tranchotkaart uit 1807/1828.

De kaart van Draak uit 1716 laat zien (afb. 7) laat duidelijk de beekloop boven de weg zien en niet de weg boven de beekloop. En de hele strook oostelijk daarvan was kennelijk een moerassig gebied. En waarom zou de rijke Jan van Amstel 'quaden' kopen, als dat alleen maar moerassig land was? Wel, dergelijk gebied was een lustoord voor vele vogels en jagers! Ook in de 15e eeuw stelde men eenden en ander gevogelte op prijs.

Met het ontginnen en ontwateren van het gebied werden 'kwaden' langzamerhand wat droger, hetgeen blijkt uit een tekst uit 1785: "*Willem Peter Manders 1/20 in het Qwaadveld zijnde groes en heij....(...)*"

⁶ Kaart vriendelijk ter beschikking gesteld door Pieter Koolen te Deurne.

⁷ Oud Administratief Archief Helmond, 1429.

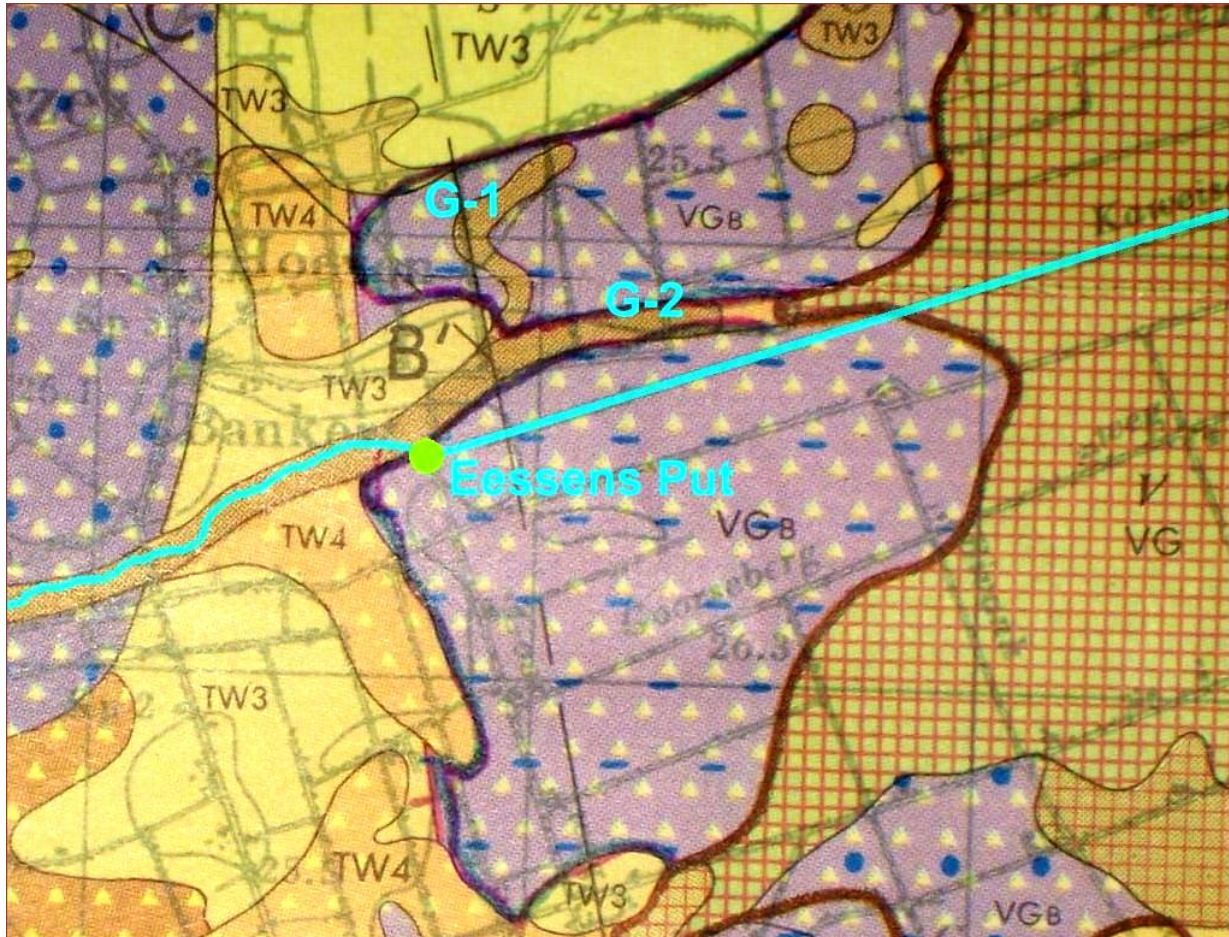
⁸ Oud Administratief Archief Helmond, 1431.

⁹ Bahlow, Hans, Deutschlands geographische Namenwelt. Etymologisches Lexikon der Fluß- und Ortsnamen alteuropäischer Herkunft. Frankfurt/main, 1985, onder de genoemde lemmata.

¹⁰ Berkel, G. van / K. Samplonius, Nederlandse plaatsnamen. Herkomst en historie. Utrecht, 2006.

Groes is overigens meestal een aanduiding van nogal nat grasland. De huidige Kwadestaartweg, net ten zuiden van dit gebied, heeft derhalve niets met een 'kwade staart' of 'kwade start' te maken, zoals de volksmond wil.

De bodemkaart¹¹, zoals afgebeeld op afb. 15, laat duidelijk zien dat er oorspronkelijk 2 waterloopjes, hier G-1 en G-2, zijn geweest die hun water ook in de Kaweise Loop lieten lopen. Heel nauwkeurig

Afb. 15. Bodemkaart 1968.

beschouwd lijken ze in de Loop uit te monden op een plek die iets westelijk van Eessens Put lag. Op afbeelding 9 is op het linkse kaartje uit 1716 een klein noordoostelijk toevoer-loopje van de Kaweise Loop te zien, aangeduid met G-1. Het komt ook voor op afb. 13, de kaart uit 1818. Op andere kaarten is er niets van te bekennen. De aanduiding -TW4- staat voor fijn en grof zand met planten- en houtresten en leem- en veenlaagjes. Dat past aardig bij de moerassige –kwaden- die daar vroeger lagen.

Die toevoerloopjes zijn natuurlijke afwateringen geweest van het overal aanwezige kwelwater ten oosten van de Peelrandbreuk. Eessens Put was dus geen unicum. Het was alleen een veel grotere en rijker vloeiende wel. Gooide men die dicht met graszoden, dan kwam het water een paar of vele meters verder toch weer naar boven, waarschijnlijk verdeeld over een groot aantal kleinere welputten. Als die geen goede afvoer hadden bleef het water staan en ontstond een moerassig gebied. Dat verklaart het ontstaan van de 'kwaden' en de vele vlazen, een regionaal woord waarmee de talloze vennen werden aangeduid. Door het ontbreken van afvoer ontstonden er ook geen beekdalbodems zoals bij de Kaweise Loop.

Een nog duidelijker beeld levert ons de Geomorfologische kaart, zoals te zien op afb. 16.¹² De twee (toevoer)loopjes G-1 en G-2 (1643: "sekere loopken schietende opwaerts nae de Lange Rijseren") zijn

¹¹ Bodemkaart van Nederland. Stichting Bodemkartering Wageningen, 1968.

goed herkenbaar. Het moerassige gebied, het 'Kwatfeld' van de Tranchotkaart, is ook herkenbaar. De code 2R2 staat voor 'dalvormige laagte zonder veen', 2R1 voor idem 'met veen'.

Afb. 16. Geomorfologische kaart 1990.

Op afb. 16 is ook goed te zien dat het begin van de Kawaij Loop net ten oosten van de Peelrandbreuk ligt. Er mag dus van worden uitgegaan dat Eessens Put een spontane opborreling van kwelwater is geweest, veroorzaakt door het wijstverschijnsel dat aan de Peelrandbreuk eigen is. Jammer genoeg komt onze put in de Waterschapsnotitie over de Brabantse wijstgronden¹³ niet voor.

3. De reconstructie van Eessens Put.

Voor men Eessens Put gaat reconstrueren zal men zich eerst moeten realiseren wat die put oorspronkelijk voorstelde. Uit de oude kaarten blijkt overduidelijk dat de put te ver van de bebouwing af lag om als waterput voor dagelijkse consumptie te dienen. De meeste hoeven hadden zelf een put. In 1729 wordt door de schepenen van Deurne bepaald dat vanwege het brandgevaar een ieder bij het huis een put dient te bezitten. Een putopbouw zoals te zien op afb. 17 met een hengel en putemmer ligt derhalve niet voor de hand. Aangezien de put op de Peelrandbreuk lag zal het water waarschijnlijk ook veel te ijzerhoudend zijn geweest om als drinkwater in aanmerking te komen. In het Inrichtingsplan voor de reconstructie van de Kawaij Loop mag dan gesteld worden dat het wijstwater in de Loop de oorspronkelijke kwaliteit heeft¹⁴, maar wie op het volkstuincomplex van Deurne ooit zijn planten heeft besproeid met het daar voorradige welwater verliest alle lust tot drinken. De typische roestgeur is op afstand merkbaar. De put op afb. 17 is wel romantisch, maar zo zal

Afb. 17

¹² Rijksgeologische Dienst, Geomorfologische Kaart, uitgave 1990.

¹³ Brabantse wijstgronden in beeld. Inventarisatie en verkenning van de aanpak. Notitie opgesteld in opdracht van Waterschap De Aa. September, 2003.

¹⁴ Brabantse wijstgronden in beeld. Inventarisatie en verkenning van de aanpak. Bijlage 1.

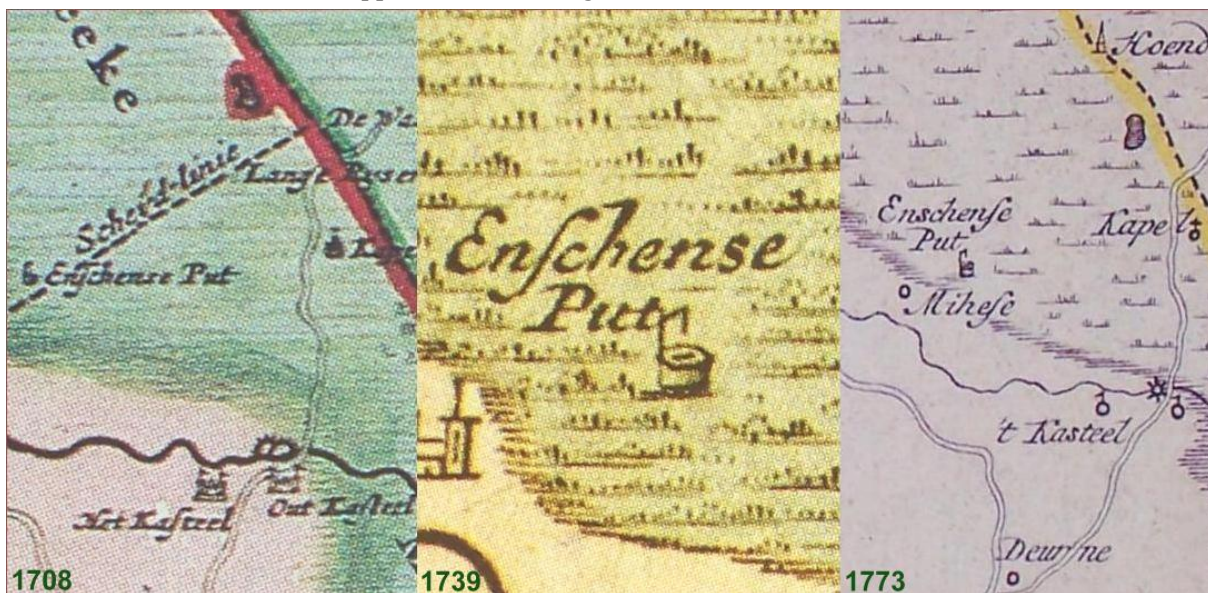

Eessens Put er niet hebben uitgezien. In een verslag aan de Noordbrabantse Commissaris van de Koning uit 1840 lezen we naar aanleiding van de –toen door afwatering nauwelijks meer herkenbare- Eessens Put: *"In zijne jeugd waren de schaapsherders gewoon bij groote droogte hunne schapen aldaar te drenken. In deze streken der Meyerij verstaat men onder den naam van putten veelal laagten of kuilen in de heiden of gebroektens, zonder dat hiermede gemetselde putten bedoeld worden. Het is bijna zeker dat er nooit geene gemetselde put in den peel bestaan heeft."*¹⁵

Afb. 18 geeft de waterpunt van het landgoed Seldensaete bij Midelrode weer. Die ligt bijna gelijk met het maaiveld en heeft wel een duidelijke stenen rand. Maar van dergelijke rand horen we bij Eessens Put nooit.

Afb. 18. Put op landgoed Seldensaete

We hebben tal van oude kaarten waarop Eessens Put is weergegeven. Op drie daarvan is een putopbouw te herkennen en wel op de kaart van Nic Visscher, *Brabantiae Batavae Pars Orientalis*, uit 1708, op de kaart van Isaac Tirion, *Nieuwe Kaart van de Meiry van 's Hertogenbosch*, uit 1739 en op de kaart van Jan Christiaan Sepp, *De VII Vereenigde Nederlandsche Provincie*, uit 1773.

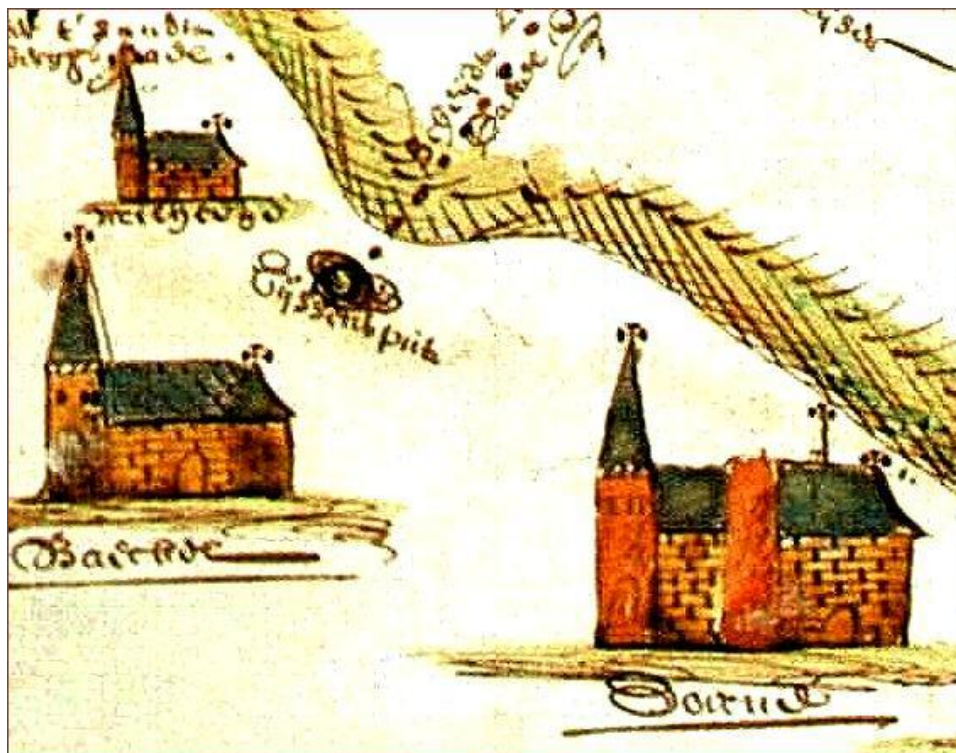
Afb. 19. V.l.n.r. de kaarten van Nic. Visscher, Isaac Tirion en Jan Christiaan Sepp

Het zijn alle drie kaarten uit de 18e eeuw. Dat zou kunnen betekenen dat er toen wèl een putopbouw was en daarvoor en daarna niet. Anderzijds moet geconstateerd worden dat op de kaarten van Tirion (1739) en Sepp (1773) de Willibrordusput op de zuidgrens van Deurne ook een putopbouw laat zien, terwijl we zeker weten dat die er toen niet was. Dat betekent dat we aan de tekeningetjes op afb. 19 niet veel waarde kunnen hechten. Het kunnen ook stereotiepe symbolen zijn. Ze hebben ook alle drie de afwijkende spelling "Enschense" Put. Dat maakt het waarschijnlijk dat Tirion en Sepp eenvoudig de afbeelding van Visscher hebben gekopieerd.

Omdat alle andere kaarten (De Peelkaarten van 1664, 1669, 1670, 1682 en ca. 1750, de Meijerijkaart van 1690 van Le Rouge, de Brabantkaart van ca. 1740 en die van Verhees uit 1797) alleen maar een

¹⁵ Provinciaal Bestuur RANB 17 inv nr 12419. Antwoord op de missive van 17 april l.l. nr 3. Helmond 29 juni 1840

soort poel laten zien, zoals hieronder op de kaart van 1669, mogen we uitgaan van een situatie zoals bij de Willibrordusput.

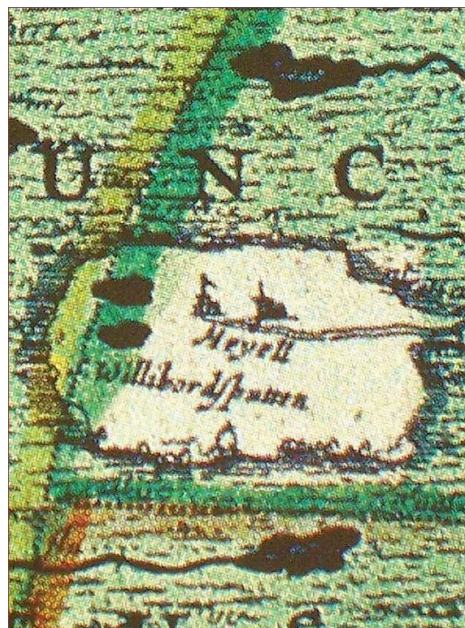

Afb. 20. Eessens Put omringd door Baeckel, Milheeze en Doirne op de Peelkaart van 1669.

Alle kaarten die te maken hebben met de grensscheidingen in de Peel zijn op kleine schaal als zeer nauwkeurig te beschouwen. Ze werden immers juist gemaakt om de preciese grenzen vast te stellen tussen dorpen die vlak bij elkaar lagen. Die zijn daarom voor ons doel veel beter bruikbaar dan de kaarten waarop half Brabant staat getekend, zoals die van Visscher, Tirion en Sepp. Al die Peelkaarten geven Eessens Put aan als een open poel.

Afb. 21. Willibrordusput anno 2009

Afb. 22. Willibrordusput ca. 1740

De al eerder genoemde Willibrordusput was ook een grenspunt en in 1325 als zodanig genoemd, gelegen aan de uiterste zuidpunt van de heerlijkheid op de plaats waar Deurne, Meijel en Asten aan elkaar raakten. Daar staat tegenwoordig een stenen gebouwtje van meer dan manshoogte. Maar dat is niet altijd zo geweest, want het huidige bronhuis is blijkens het erbij geplaatste bord pas in 1899 gebouwd. In het eerder genoemde verslag aan de Commissaris van de Koning uit 1840 lezen we over de Willibrordusput het volgende: *"Gemeente Asten. Sommige leden van den raad hadden wel ooit van de St. Willebrordusput horen spreken, doch niemand wist mij de plaats op te geven alwaar zij zich zoude bevonden hebben. Zeker is het dat zij sedert menschen geheugen niet meer bestaat. Even op of aan de limietscheiding van Deurne Liessel en Meyel staat eene steene paal die nog onder den naam van Wilbertsput bekend is, indien er eene put bij die paal bestaan heeft dan moet dit op het territoire van de gemeente Meyel geweest zijn, voor het overige wist men er niets van te zeggen."*

De geschiedschrijver Hendrik Ouwerling weet ons daarnaast te vertellen wat er gebeurde in 1749: *"Den 10den October 1749 heeft Martinus Teunis, arbeider op de Moosdijk, in tegenwoordigheid van Jan van Heugten, schepen en Willem Jan Flipsen gemeentemeester van Deurne en van Antoni Hendriks, president en Hendrik Goorts, gemeentemeester te Meyel de St. Willebrords-put, die bijna was toegewassen, opgegraven. Op den bodem der put hebben zij gevonden een grooten witten kesteen, en vervolgens hebben zij toen samen den put met russen van onder op omset tot den gelijken grond toe."*

Dit gaat over een put zonder rand, zonder stenen opbouw en zonder verstevigd putlichaam, kennelijk niet meer dan een opborrelende wel in het grasland, zoals getekend op een kaart uit dezelfde tijd (Afb. 22, hier zelfs met twee putwellen!), die van binnen met russen (graszoden) werd verstevigd.

Afb. 23. De put in Vreekwijk op de kruising van Oude Stappad en St. Jozefstraat in 2006

Dat een put zonder rand of opbouw helemaal niet zo vreemd was blijkt uit een situatie die we nog met eigen ogen kunnen gaan aanschouwen. Een vergelijkbare bron ligt namelijk nog altijd in Vreekwijk (afb. 23).

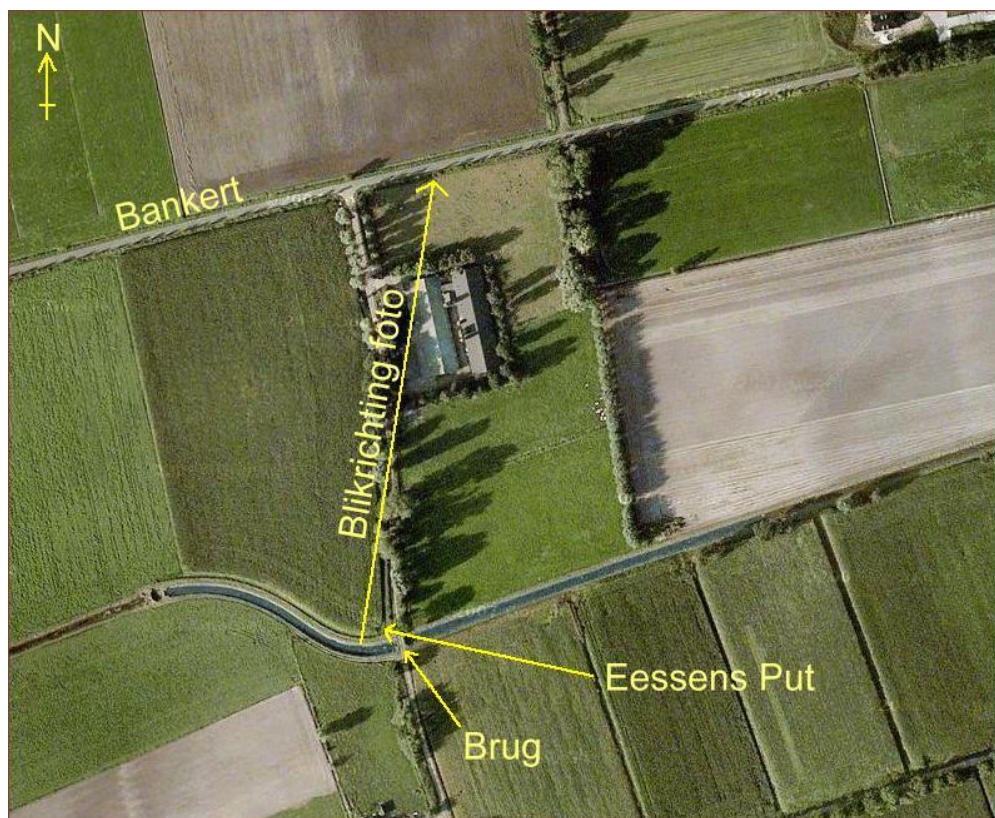
Dat is waarschijnlijk een artesische bron die zelfs in de extreem droge zomer van 1976 -toen het Deurnese vee werd geëvacueerd naar minder droge gebieden- nog altijd water had. De vijvers voor het naburige Peelland-College aan de Burg. Roefslaan lagen toen vele weken droog, zodat konijnenhouders het op de nog wel wat vochtige bodem groeiende gras kwamen snijden. Het grondwater was in de wijde omgeving compleet zoek. Wistwater kan het ook niet zijn wat in de Vreekwijkse put staat, want deze bron ligt op ruim 1100 m. westelijk van de Peelrandbreuk.¹⁶

Geografisch ligt die bron ongeveer halverwege de Sint-Willibrordusput en Eessens Put. Het is een vrij grote poel, ca. 14 m. lang en 12 m. breed. Maar dat is voor Eessens Put ook niet uitgesloten, want op een aantal oude kaarten wordt hij duidelijk als zodanig aangegeven.

Het ligt daarom voor de hand om Eessens Put zodanig te reconstrueren dat in het landschap weer een open wel ontstaat, waarvan het water naar de Kawaise Loop stroomt.

4. De locatie van de te reconstrueren Eessens Put

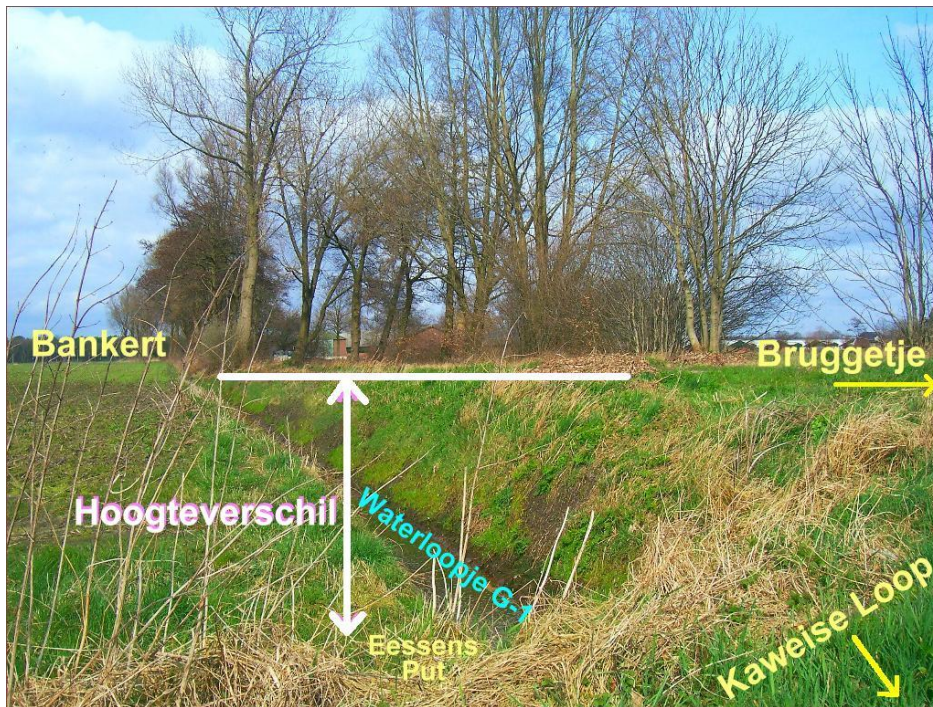
Uit de grensbeschrijving van 1325 weten we dat de grens de Kawaise Loop volgde en dan via Eessens Put bij de Lange Reijser uitkwam. De kaart uit 1654, op basis van die oude geschriften, laat er geen twijfel over bestaan dat de put en de oorsprong van de Kawaise Loop iets met elkaar te maken hadden. De beschrijving uit 1631 maakte ons duidelijk dat de put zo ongeveer 3½ meter **noordelijk van de Loop** lag: "*.... ter plaetschen genoempt aen't Goor, alwaer ontrent een roije over den loop is gelegen Eeijsputte*". Wie ter plaatse eens gaat kijken komt tot de verbazende ontdekking dat de oorspronkelijke plaats na bijna 400 jaar in 2009 nog vrij nauwkeurig valt te reconstrueren.

Afb. 24. Kawaise Loop en Eessens Put in 2007.

Het op afb. 24 aangeduide punt voldoet aan alle eisen. De foto, waarvan de blikrichting is aangegeven, is te zien op afb. 25. Het bedoelde punt bevindt zich een meter of 4 (een 'roede') noordelijk van het

¹⁶ Rijksgeologische Dienst, Geomorfologische Kaart, uitgave 1990

Afb. 25. De locatie van Eessens Put op 22 maart 2009

midden van de Kawaise Loop. Het is een diep punt, aan de voet van een steil talud. Zelfs het waterloopje G-1 van de afbeeldingen 9, 13, 15 en 16 ontbreekt niet. Het dijkje tussen Loop en Put vanwaar de foto gemaakt is, zal er vóór 1820 niet gelegen hebben. Mogelijk zit daar nu een duiker in de grond. Wie het bruggetje vanuit het noorden oversteekt

komt aan de zuidoever op het verlengde van de Goorweg terecht. Op afb. 26 is de plaats waar ooit Eessens Put lag duidelijk te herkennen. Het is een buitengewoon nat gedeelte van het weiland daar ter

Afb. 26. Eessens Put is in 2009 nog altijd herkenbaar. (Foto P. Koolen)

plaatse. Wie vindt dat Eessens Put dan wel een erg grote omvang heeft gehad moge bedenken, dat in 1645 schriftelijk is vastgelegd¹⁷ dat die van Bakel ooit zóveel graszoden erin hadden gegooid, dat er 14 karren vol zijn uitgehaald. Als we het laadvermogen van een boerenkar op 2 m³ stellen, en de kar op afb. 27 laat zien dat dat geen overdreven voorstelling van zaken is¹⁸, dan gaat het hier dus om 28 m³ ofwel ruim 300 kruiwagens graszoden. Dan hebben we het niet meer over een rioolputje.....

Afb. 27. Brabantse kar.

5. Herkomst en betekenis van de namen Eessens Put, Lange Reijser en Kawaise Loop.

Eessens Put.

We kennen van Eessens Put een groot aantal schrijfwijzen Puttend uit een veel langere reeks:

1325	Eeijssens putte ¹⁹	
1465	Eeijssens putte	
1631	Eissens Putte	
1631	Eessens putte	
1631	Euussens putte	
1641	<i>Eesse</i> putte	
1641	Eessens putte	
1643	Eijssens putte	
1645	<i>Eesse</i> Putte	
1645	<i>Esse</i> Putte	
1654	Eessens put	
1654	Eessens putte	Kaart Rogier van Leefdael
1664	<i>Eysen</i> Puth	Peelkaart

¹⁷ Oud adm. arch. Deurne RHC-E toeg. nr. 3181 inv.nr. 242/19, 10-11-1645

¹⁸ www.cubra.nl/brabantslandschap/wimvanderwouw/landbouw3/kar

¹⁹ Indien geen bronvermelding gegeven: afkomstig uit Ton Spamer, Toponiemen Deurne 1300-1900 (In voorbereiding.)

1668	Eesens putte	
1669	Eijssens Puth	Peelkaart
1688	<i>Heesse</i> Putt	
1798	Enschense Put	Kaart Nicolaes Visscher
1716	Euselsche Put	Kaart Hendrick Draak
1739	Enschense Put	Kaart Isaac Tirion
1773	Enschense Put	Kaart Jan Christiaan Sepp
1797	Enschijdsche Put	Kaart Hendrik Verhees

Er vallen 3 vormen op:

1. Op basis van de naam Eessen (met de schrijf- en uitspraakvariant Eussen) met een –s- die mogelijk een genitief-vorm aanduidt. De –i- had oorspronkelijk alleen tot taak om de klank lang te maken. De –j- stond gelijk aan de –i-. De vorm –Eusel- beschouw ik als het gevolg van het niet goed verstaan hebben van een gemompelde uitspraak, of gewoon een verschrijving. Zie echter hierna. Al deze vormen zijn hierboven vetgedrukt.
2. Op basis van de naam Esse/Eesse/Eysen zonder de –s-, waarbij ik –Heesse- beschouw als een geaspireerde variant van deze vorm. Deze zijn hierboven cursief weergegeven.
3. De genasaliseerde vorm –Enschense- met ingeschoven –n-. Die komt alleen op kaarten voor. Daar we weten dat de kaartenmakers uit de 17e eeuw elkaars informatie en zelfs etsplaten gebruikten lijkt me hier sprake van één enkele fout en dan 3 maal herhaald. De –Enschijdsche- Put valt hier m.i. ook onder, waarbij dan ook nog vermenging heeft plaatsgevonden met de gedachte aan een 'scheidings'-put.

De toegevoegde –s- is hoogstwaarschijnlijk een genitief-s (zoals bij 'Vaders hoed'). Dan zou –Eessens- in al zijn variaties dus op een persoons- of plaatsnaam moeten slaan. De persoonsnaam Ees(sen), waarschijnlijk een afkorting van Eusebius of Eustachius, heeft bestaan, zoals blijkt uit de volgende vermeldingen:

"....erfgoederen daer wijlen *Eesch* sijn huysvr. voers. in bestarf (.....) en wijlen. *Eeschen* voors..."²⁰

"....Jan *Eesschen* (...) Jan zoon wijlen genoemde Bartholomeus Esschen...."²¹

".... Gijsbrecht als man van *Eesschen* en Goijaert Goijaert Delien als man van Ida en Henrick van de Velde als man van Lisbeth zijnde allen dochters van wijlen Joerden Jonkers...."²²

Het zou dus kunnen gaan over een put die vroeger –maar dan wel al vóór de oudst bekende vermelding van 1325- bezit was van een zekere man of vrouw genaamd –Ees-.

De naam Eessen komt echter ook voor als plaatsnaam. In België ligt bij Diksmuide een gehucht met een eerbiedwaardige ouderdom, nu –Esen- geheten. Oudere vermeldingen zijn: 961: Esna; 1096: Esnes; 1100: Esne; 1112: Esene; 1127: Esna; 1266: Essen; 1296: Esene; 1368: Eessine; 1419: Essenes; 1512: Eessene; 1744: Esene; 1903: Eessen; 1946: Esen. De Belgische toponymist Carnoy²³ zag hierin een zelfde woordstam als bij het Belgische Eidsen, nl. –hees- in de betekenis van kreupelhout of licht bos. Zijn collega Gysseling²⁴ dacht op basis van de oudste vorm –Esna- daarentegen aan een waternaam (< Keltisch –esc-). Een hydroniem zou bij Eessens Put wonderwel passen, temeer daar 1 km. noordnoordoostelijk van Eessens Put een gebied ligt dat al in 1421 –Eeschen- werd genoemd. Het zou dus over de put kunnen gaan die hoorde bij een bezitting iets verderop die –Eessen- heette.

Dat gebied Eessen in Milheeze kent de volgende volgende vermeldingen:

1421: pascua dicta Eeschen;

1445: een stuk beemd (...) op die Eesschen

1446: een wei op die Eesselen

²⁰ RA Moergestel, inv.nr. Mgt, R. 284, 37(142) 1472? juli 14

²¹ RA Oirschot, inv. nr. 134 B, periode 1 jan. 1541 t/m 31 december 1541, fol. 12r resp 44r.

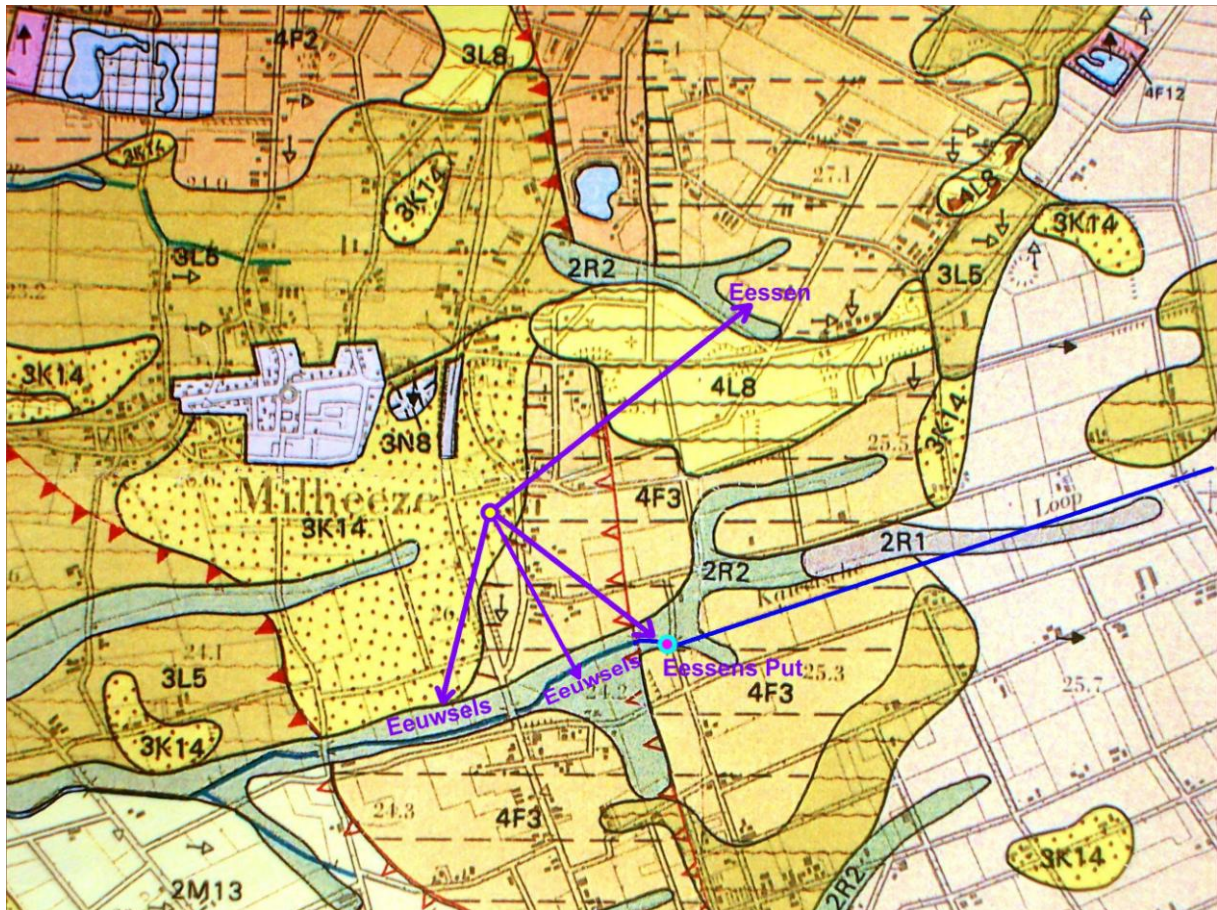
²² RA Oirschot, inv. nr. 128A, periode van 25 december 1507 tot en met 24 december 1508, fol. 15r.

²³ Carnoy, A.J., Origines des noms des communes de Belgique, y compris les noms des rivières et principaux hameaux, Leuven, 1948-1949

²⁴ Gysseling, M., Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226). 1960

1447: de pascua dicta Eesche
 1502: uut enen stuc beemps gelegen op die Esen
 1632: een hooiveld in de Eessen
 1754: ex pascua d'Esschen

Gezien het feit dat er voortdurend sprake is van beemd en hooiveld, pascua (weiland) en wei, hebben we hier te maken met grasland. De melding uit 1446 –op die *Eesselen*- zou derhalve wel eens letterlijk –op het *eeuwsel*- kunnen betekenen, d.w.z. op een nattig weiland. Dat past bij de omschrijving –beemd-, die in Brabant gebruikelijk is voor grasland in een beekdal. Onderstaande kaart laat zien dat

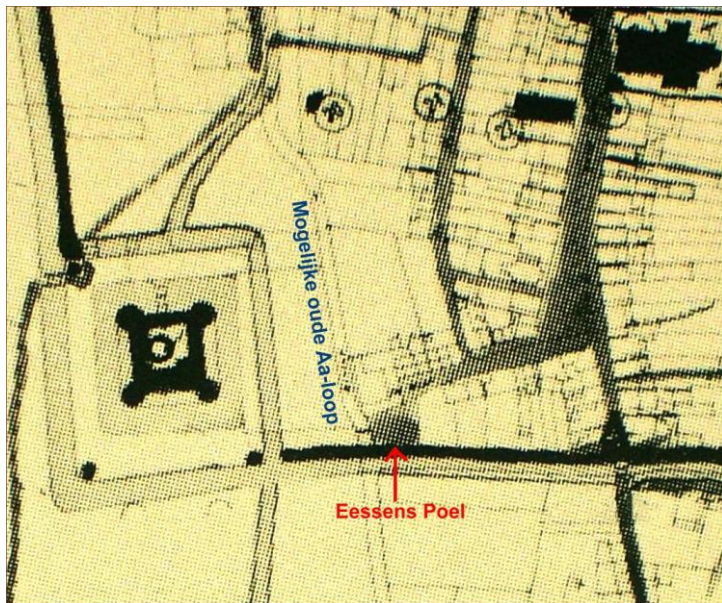
Afb. 28. Eessen, Eessens Put en Eeuwsels op de Geomorfologische Kaart.

Eessen in een zelfde soort beekdal lag (dat van de Esper Loop) als Eessens Put. Daar kun je beemden en dus ook eeuwsels verwachten. Meteen westelijk van de weg naar Milheeze ligt trouwens een gebied dat op de kaart van 1934 nog *Eeuwsels* heette. Tegenwoordig ligt dat toponiem een stukje westelijker, maar nog altijd in het beekdal van de Kawaise Loop. En wat op de Tranchotkaart het KwadFeld wordt genoemd heet op de vrijwel gelijktijdige Kadasterkaart van 1832 óók –*Eeuwsels*-. Eessens Put ligt op de oostelijke punt daarvan!

–*Eessen*- zou dus oorspronkelijk –*Eeuwsels*- geheten kunnen hebben. Mogelijk heeft *Eessens Put* ooit de *Eeuwsels Put* geheten en dan naar aanleiding van de eraan grenzende –*Eeuwsels*-. De *Eessen*-put zou dan de –*Eeuwsel*-put- betekend kunnen hebben. Het zou een zinvolle naamgeving geweest zijn. De gedachte daaraan wordt versterkt doordat in Helmond ook een dergelijke put voorkwam: ".....een huys etc. bijden eesschen poell, ene zijde erfgenaemen van Aert Hepkens, andere zijde Jan Diricx soen, ene

einde vander campstraten, andere einde totten huyskens straten...."²⁵. In 1499 blijkt die poel te grenzen aan de stadsvest van Helmond.²⁶

De kadastrale locatie was al bekend, nl. sectie D, nr. 353-360²⁷. Op onderstaande kaart uit ca. 1450 bleek hij zelfs aangegeven als een wat zwartige vlek. Boeije²⁸ houdt het voor waarschijnlijk, dat vóór

de loop van de Aa in Helmond werd gewijzigd in verband met de aanleg van de stadsvest de put aan de oude Aa-loop lag en dus in de meest lijn een grensput was, de scheiding tussen het oostelijk gelegen domein van Echternach en het westelijk gelegen domein van de hertog van Brabant. De straat ten zuiden van de put heette vroeger inderdaad de Huiskensstraat. Restanten van de Kampstraat en de Kerkstraat bestaan nog.

Dat op twee verschillende locaties een put naar dezelfde persoon zou zijn genoemd is op zich natuurlijk niet onmogelijk, maar heel wat minder waarschijnlijk dan dat die put naar een

Afb. 29. Eessens Poel in Helmond.

zelfde natuurlijk verschijnsel is genoemd. *Eeuwsels* langs de Aa in Helmond in een tijd dat daar nog geen bewoning was zijn uiteraard heel voor de hand liggend.²⁹

Indien *Eessens Put* in Milheeze oorspronkelijk een *Eeuwsels Put* is geweest, dan had Draak het in 1716 met zijn *Euselsche Put* nog niet zo erg mis.....

Lange Reijser.

Al in de Verkrijgbrief van 1325 loopt de grens van Eessens Put naar de *Lange Reijser*. Wat we daaronder moeten verstaan weten we uit twee kaarten. Rogier van Leefdael tekende dat grenspunt in 1654 als twee vlekkerige gebieden. Hij noemt ze letterlijk: "die Lange Reijser". Men zou dat kunnen opvatten als een oude in onbruik geraakte meervoudsvorm, zoals bij ei-eier-eieren en hoen-hoender-hoenderen. Dat zou betekenen dat er oorspronkelijk een enkelvoudig woord *-reij-* is geweest. Voor de verklaring is dat niet onbelangrijk. We kennen het begrip *-rijshout-*, maar in het Middelhoogduits bestond het woord *-rîs-* ook als gerechtssymbool, een paal of

Afb. 30. De Lange Reijser in 1654.

²⁵ RA Helmond 227. akte 4. fol. 3. blz. 4. 9-1-1490

²⁶ RA Helmond 227. akte 604. fol. 197. blz. 186, 10-11-1499

²⁷ Meulenhof, P.v.d., Helmond en haar ontstaan. Helmond, 1987, pag. 173. Pierre van de Meulenhof is kenner van Helmond bij uitstek.

²⁸ Ir. L. Boeije, samen met Van de Meulenhof jarenlang onderzoeker van de cijnsboeken van de heer van Helmond en zelf landmeter van professie

²⁹ Hieruit moge blijken dat Eessens Poel niet louter als bladvulling is toegevoegd, maar wel degelijk een functie heeft in het verklaren van het toponiem Eessens Put.

tak of een streng van in elkaar gedraaide takken.³⁰ Over het gebruik daarvan worden we ingelicht door Jacob Grimm: *".....reiser zur bezeichnung von hegung und bann auf felder oder wiesen gesteckt: unde sullent die banwarten gan an deme balmetage unde sullent an iedwedern brugel (brühl³¹) ein ris stecken unde damite kunden, das sie ze banne sint getan"*³² (Palen, neergezet als aanduiding van omheining en toegangsverbod op velden en weiden; de banwachters zullen op Palmzondag bij elk weiland een paal neerzetten en daardoor bekend maken dat de toegang verboden is). Het Deutsches Rechtswörterbuch noemt uitdrukkelijk als een van de betekenissen van -reis-: *"Stangenholz, junger Baum, auch als Grenzmarkierung"*.

Ooit zullen op dat grenspunt Lange Reijser in de Peel dus lange palen hebben gestaan, zodat al van verre zichtbaar was waar het punt zich bevond. Van de Willibrordusput op de grens van Deurne en Meijel weten we bijvoorbeeld dat men daar vuren ontstak, zodat de grens 's nachts zichtbaar was. In de loop der tijden zijn die palen verdwenen en vervangen door een grote kei. Dat blijkt uit wat Hendrick Draak ons meedeelt op zijn Peelkaart van 1716. Bij de afbeelding ervan schrijft hij: *"...is een langwerpigen hoogte in de peel zijnde vaste grond off heijde, aen A wort gevonden een steen off keij in den grond de welke die van venraij ons voor een paelsteen hebben aangewezen, en die van brabant voor een paelsteen tusschen Deurne en Bakel, de linie naer B gaet over den waddevoort regt op den toorn van venraij"*. Verder tekent hij alleen de vorm van de hoogte die uit de moerassige Peelgrond opduikt.

Afb. 31. De Lange Reijser in 1716 volgens Draak.

We kennen de volgende schrijfwijzen:

1325 tot den Langen Rijseren	
1465 tot den Langen Rijsen	
1643 nae de Lange Rijseren	
1650 lange reysers	
1653 Lange Rijseren	
1653 die Lange Reijseren	
1653 Langerijser	
1654 die Lange Reijser	Kaart Rogier van Leefdael
1664 Lange Rijzers	
1664 Lange Rijzer	Peelkaart
1716 Langen Ryser	Kaart Hendrick Draak
1750 Lange Rijsers	Peelkaart
1797 Lange Reijse	Kaart Hendrik Verhees

³⁰ Lexer, M., *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. Leipzig, 1969.

³¹ Brühl < middellatijns –brogilus–, keltisch –brog– 'moeras, vochtige weide'

³² Grimm, J., *Deutsche Rechtsaltertümer*. Darmstadt, 1955 (1828), 133.

1843 de Langen Reijser Militaire kaart
1857 de langen Reijser Militair-Topografische kaart

We zien dat 13 keer de letter –r- als oude meervoudsvorm bewaard is gebleven tegen 2 keer niet. Verder is de schrijfwijze opvallend eensluidend. Een soortgelijke benaming is verder niet bekend. Het woorddeel –rijs- in plaatsnamen wordt gewoonlijk verklaard met loot, twijg, kreupelhout, wilgehout of vlechtwerk.³³ Een dergelijke functioneloze inhoud lijkt mij in het geval van het grenspunt de Lange Reijser te weinig recht doen aan de naam en de plaats. De verklaring van Bahlow³⁴ dat hier het "indogermaanse" woord –ris- aan de orde is, dat 'moeras' betekent, is tegengesteld aan het feit dat Draak juist over een droge opduiking uit een moeras spreekt. Ik houd het daarom vooralsnog op een paar lange staken.

De Kaweise Loop.

De *Kaweise Loop* –althoewel een oude beek- draagt zijn naam pas sinds kort. De kadasterkaart van 1832 geeft als eerste deze naam aan. Daarvóór was de naam *Kromme Aa*, en dat al sinds heel lang. In het cijnsboek van de laatbank³⁵ Milheeze komt in 1481 de inschrijving voor “....dat waterken dat daer loept die aa....”, van welke Aa we weten dat die de “*Kromme Aa*” heette dankzij de hoeve die ernaar genoemd was. In de Bossche Schepenprotocollen komt namelijk al in 1382 een inschrijving voor over de “....hoeve ter crummer aa...” en in hetzelfde jaar de vermelding “.....Ter Crommer Aa Gerit van Amstel.....” Nog in 1754 was die hoeve cijnsplichtig aan de heer van Helmond.

De beek werd aldus genoemd vanwege zijn natuurlijke loop en ter onderscheiding van andere toevoeren van de Aa. In Deurne stroomde bijvoorbeeld de Bakelse Aa (nu de Vlier) en bij Vlieden de Oude Aa. De naam *Kromme Aa* is voor de beek nog tot bijna de twintigste eeuw in gebruik gebleven, getuige de volgende inschrijving: “....verzoek om nabij dit gehucht over de zoogenaamde *Kromme Aa* eene brug daar te stellen ten koste der gemeente.” uit 1872³⁶.

Toponymisch levert de naam verder geen problemen op.

Dat is wel het geval met zijn opvolger, de *Kaweise Loop*. Zoals de hoeve de *Kromme Aa* in het gehucht Molenhof genoemd was naar de loop (1382: *hoeve ter crummer aa*), zo was bij de *Kaweise Loop* de beek omgekeerd genoemd naar een hoeve die er aan lag, de *Kawei*, en juist die naam levert problemen op.

De oudste vermelding die we momenteel kennen is “*Coude weye*” en dat heeft geleid tot der speculatie dat de naam iets met ‘koud’ te maken had en dus wel op slechte grond zou wijzen. Bekijken we die vermelding nader, dan blijkt die veel informatie te bevatten: “*Jo. Jan van Doerne heeft wettelijck overgegeven Arden Mertten Heesmanszn. een jairl. erfc(ijns). van 6 Kar. gl. (Corsmisse³⁷)- wt eender hoeve, gen. die Coude weye, dair Mertten Arts op woent, gel. onder Bakel, UL. Gijsbert Pels, AL. Mijn Hr. v. Doerne, UF+AF. gemeynt; Joffr. Margriet v. Vladeracken heeft gerenuntieert op alle haer recht van tochte, dat zij hadde aan 2 hoeven gen. die Coude weye, die vorste, dair Maes op woent cum att., tot Henricx huers auste soens behoeff. Ende die andere dair Mertten op woent tot Jans huers zoens behoeff*”.³⁸

Hieruit blijkt dat Jonker Jan van Deurne eigenaar was van een hoeve die “de *Coude weye*” heette. De hoeve grensde aan één kant aan andere grond van diezelfde heer. Zijn moeder Margriet van Vladeracken had een recht van vruchtgebruik op die hoeve, maar had daar afstand van gedaan. Nu wordt een interessante mededeling gedaan: er waren twee hoeves van die naam. Op de voorste woonde een zekere Maes (Thomas) en op de achterste een zekere Mertten, eerder Mertten Arts genoemd en dus vrij zeker een zoon van de Ard Merttenszoon Heesman aan wie de cijns wordt overgedragen.

³³ Berkel, G. van & K. Samplonius, Nederlandse plaatsnamen –herkomst en historie. Utrrecht, 2006. Ook: Vries, J. de, Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen. Utrecht, 1962.

³⁴ Bahlow, op.cit. onder Reischach en Rissen.

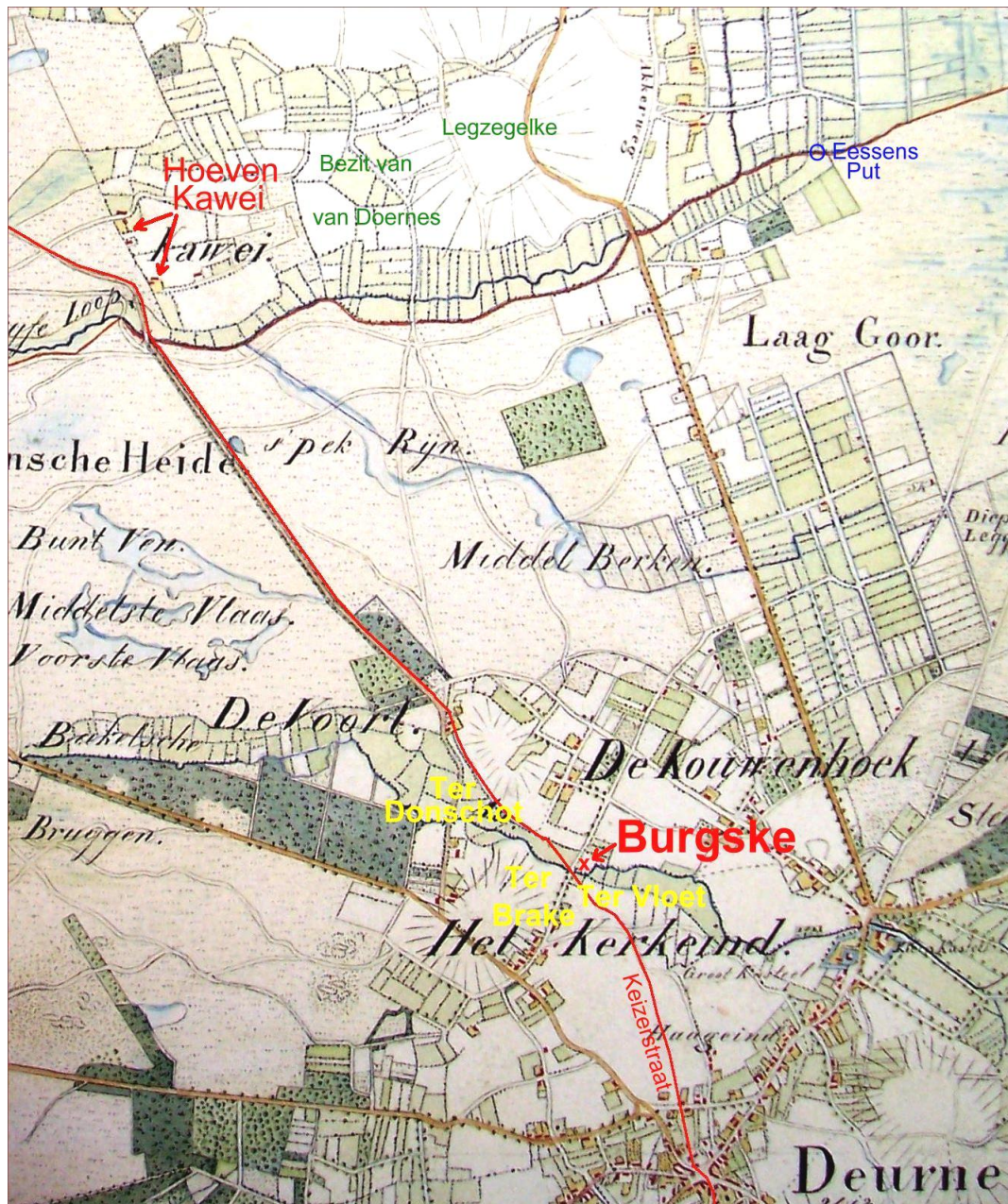
³⁵ Laatbanken spraken recht over de cijnsplichtigen van één bepaalde heer, dus niet over andere bewoners van dezelfde regio. Soms had een heer op meer plaatsen bezittingen en laten (cijnsplichtige pachters of huurders) en was er één centraal laathof.

³⁶ Nieuw adm. arch. Deurne toeg.nr. A 3180 inv.nr. 6/1, 11-4-1872

³⁷ “Corsmisse” = Kerstmis, hier de datum waarop de betaling moest plaatsvinden.

³⁸ Oud Rechterlijk Archief Deurne inv.nr. 74, folio 65v, 9-12-1544

Als er twee hoeven zijn met dezelfde naam is er zo goed als zeker sprake van een splitsing van een eerdere hoeve. We zien dat in Deurne ook bij de hoeve Bottel, gesplitst in Grote en Kleine Bottel en bij de hoeve Bruggen, gesplitst in Groot- en Klein Bruggen. Naast het dorp Meijel, mogelijk ontstaan

Afb. 32. Het laat-middeleeuwse bezit van de Van Doernes bij Kawei op een kaart uit 1838

uit een hoeve Groot Meijel, lag er op de grens met Deurne Luttel (= klein) Meijel. De oudste vermeldingen van die 3 hoeven komen resp. uit 1246, 1381 en 1367. Daarmee kan niet bewezen worden dat de hoeve Kawei eenzelfde ouderdom had. Maar een in 1544 al gesplitste hoeve, waarop de adellijke weduwe Margriet van Vladeracken een recht van vruchtgebruik had, moet toen toch al een vaststaande opbrengst hebben gehad, wat een behoorlijke leeftijd aannemelijk maakt. De hoeve ligt ook erg 'heerlijk', d.w.z op goede grond op een gunstige locatie, zoals bovenstaande kaart toont.

De met rood aangegeven route is de oude Keizerstraat, voor het eerst genoemd in 1441, waarvan een restant 30 jaar geleden nog begaanbaar was. Die liep langs het terrein het Burgske, waar tot ca. 1380 de oudste versterkte woning van de heren van Deurne lag. Vlak daarbij lagen de goederen Ter Vloet, Ter Brake en ter Donschot, ook bezit van het geslacht Van Doerne of hun verwanten.

De hoeven Kawei zelf lagen aan de Bakelse kant van de Kromme Aa aan de route van het oudste Deurnese kasteel naar Bakel en verder naar Den Bosch en Utrecht. Zuidwaarts liep de route over Deurne, Meijel en Roermond naar Keulen. Vandaar de naam ‘Keulse Baan’ in de Neerkant, het meest zuidelijke kerkdorp van Deurne. Volgens de Duitse taalgeleerde Bach geven namen als Koningstraat, Keizerstraat, Hogeweg, Groeneweg en Baan wegen aan die gelegen zijn op vroegmiddeleeuwse of zelfs prehistorische wegen³⁹. Logistiek gezien was de ligging van het goed Kawei bepaald niet slecht: goede grond, water en weiden naast de deur, met een verbindingsweg naar noord en zuid onder handbereik.

Iets oostelijker –en dan zijn we al in de heerlijkheid Milheeze- hadden de Van Doernes ook bezit, o.a. het terrein Legzegelke. Een –leg- is een plaats waar valken worden afgericht voor de jacht, meestal op een hoogte gelegen. In het Kasselboek, een leenregister van de Brabantse hertog, opgemaakt omstreeks 1312, komen we tegen: “Gherardus Falconarius justiciam de Dorne iuxta Helmont”. Deze Gevaert de Valkenier (die dus de rechtspraak van Deurne bij Helmond in handen had) is één van de oudste met zekerheid bekende telgen uit het geslacht Van Doerne. We mogen ervan uitgaan dat hij zijn activiteiten in verband met de valken al rond 1300 uitoefende.

Het hele taalgebruik en de ververvingsgang van het goed Kawei wijst erop dat het tot de oude bezittingen van de Van Doernes behoorde. Op grond hiervan is het aannemelijk dat de Kaweise hoeven ongeveer een zelfde ouderdom hadden als de andere oude goederen van de familie: Ter Brake 1383, Ter Donschot 1340 en Ter Vloet 1383.

Voor de naamsverklaring van het toponiem Kawei gaan we derhalve uit van een minstens middeleeuwse maar mogelijk veel oudere herkomst. Met ‘koude weide’ komen we niet veel verder. Maar er zijn ook andere spellingen:

1551 eeusele dicti die Caweij

1597 de Cauweweije

1613 die Cauweyde

1621 ter Cawerweijden

1632 de Cauweij

1718 de Caweij

1871 de Kawaai

Van Berkel en Samplonius wagen zich niet aan een verklaring van het eerste woorddeel. De uitleg van De Vries, dat hier sprake moet zijn van een “kraaienweide” of eerder nog van een “weide met kades” gaat uit van een woordstam *-ka-*. Hoe zwak deze interpretatie is moge blijken uit een vermelding (die op zich niets met de Kawei te maken heeft) uit 1632 over een bezit “*met noch seven oft acht koyeweide*”, want ten eerste zou kauw of kade in het Deurnes nooit tot *-koye-* leiden en ten tweede is *-koy(e)-* in het Deurnes dialect de gebruikelijke weergave van *-kwaai-*, dus “*zeven of acht kwaaiweides*”.

Als we van ‘kwaad’ uitgaan, openen zich dan nieuwe mogelijkheden? Want “*Kaulille of Kwaad-Lille in België betekent eigenlijk Klein-Lille, schreef Dr. M. Bussels in 1962. Om daarvan overtuigd te zijn hoeft men slechts te vergelijken met kwajongen of kwade jongen, Kwaadmechelen, Kwamol en Kwalaak. Dr. J. Molemans is het met deze stelling niet eens en beweert dat «Caulille», zoals de plaats in een akte van 1345 vermeld wordt, is afgeleid van «Cau*

Afb. 33. Kawei en eeuwsels in 1934

³⁹ Bach, Adolf, Deutsche Namenkunde. Heidelberg 1943-1956, passim.

we-lidelo», dat -lindenbos waarin kraaien huizen- betekent."⁴⁰

De goederen die de Van Doernes bezaten en van generatie op generatie vererfd behoorden allemaal tot de betere gronden. Alleen al daarom moet een verklaring die uitgaat van –kwade- = slechte weiden voor minder aannemelijk worden gehouden. Maar de splitsing kan ook anders worden gelegd. Dat er een woordstam -kaw- in het geding zou kunnen zijn blijkt uit de spelling -Cauweweije- uit 1597. Dat hierbij op de eerste plaats aan -koud- gedacht zou moet worden is moeilijk te verenigen met de spelling -Cawerweijden- uit 1621.

Er is nog een andere mogelijkheid. Het prehistorische -caw-, volgens Bahlow terug te vinden in het Kavel bij Mill, het Duitse Kevelaer, Kobern (< Coverna) aan de Moezel, Kofferen bij Jülich, en het Engelse Coventry, verklaart hij als -moeras-⁴¹ en inderdaad blijken alle genoemde plaatsen bij vroegere moerassen te liggen, ook de Kaweide. Afb. 34 toont de Topografische Kaart uit 1934 met de Kaweide hoeve-complexen en de eraan grenzende eeuwsels. De meest zinvolle betekenis zou daarom wel eens kunnen zijn: drassige weide, ofwel weide met en bij eeuwsels!

Toegift.

Deurnese toponiemen van vóór 1300 zijn dun gezaaid. Een tijdlang heeft de Bottel de kroon gedragen met een vermelding uit 1246. De fakkel is inmiddels overgenomen door de Veldheuvel, die al in de Echternachse goederenlijst van ca. 1200 voorkomt. Volgens Bijsterveld zou die lijst zelfs uit het 4^e kwart van de 12^e eeuw kunnen stammen, dus uit de periode 1175-1200. Een eervolle tweede plaats is echter weggelegd voor de zuidelijke buurman van Eessens Put, het Goor. Gysseling ontdekte de oudste vermelding daarvan uit 1212 in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag.⁴² Ook op het Goor speelde wijstwater een rol, getuige de vermelding: "...een stuk erf op het Goer aen den *Sprinck*...", welke bron een aantal jaren eerder ook de "*Geele Sprinck*" en de "*Geelle Spronck*" was genoemd.⁴³ Gezien het ijzeroer zou men zich een bruine *Sprinck* nog wel kunnen voorstellen, maar een gele....?

En dan was daar nog die bijnaam van Eessens Put bij Hendrik Verhees: de Enschildse "*of Boose*" Put. Was dat een verzinsel? Zeker niet. Want we lezen: "*Gemeente Bakel. De naam van boze put was bij de meeste leden van den raad niet bekend, doch de juiste plaats wist men wel aan te geven. (.....) In deze streken der Meyerij verstaat men onder den naam van putten veelal laagten of kuilen in de heiden of gebroektens, zonder dat hiermede gemetselde putten bedoeld worden. Het is bijna zeker dat er nooit geene gemetselde put in den peel bestaan heeft.*"⁴⁴ Ondanks de welkome beschrijving van het uiterlijk van de put zegt het over de herkomst van dat 'boze' niets. We zullen op de volgende toevalsvondst moeten wachten.

⁴⁰ <http://users.telenet.be/deoudehostie/geschiedenis.htm>, zonder verdere bronvermeldingen.

⁴¹ Bahlow, op.cit.

⁴² Gysseling, M., Op.cit.

⁴³ Oud Administratief Archief Deurne, 1691 en 1654

⁴⁴ Provinciaal Bestuur RANB 17 inv nr 12419, Helmond, 29 juni 1840.